

Αριθμός 660/2018

ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ

ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

Συνεδρίασε δημόσια στο ακροατήριό του στις 13 Ιανουαρίου 2017 με την εξής σύνθεση: Νικ. Σακελλαρίου, Πρόεδρος, Ι. Γράβαρης, Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, Γ. Παπαγεωργίου, Ι. Μαντζουράνης, Δ. Σκαλτσούνης, Γ. Ποταμιάς, Μ. Γκορτζολίδου, Ε. Αντωνόπουλος, Γ. Τσιμέκας, Σπ. Χρυσικοπούλου, Θ. Αραβάνης, Μ. Πικραμένος, Π. Μπράϊμη, Α.-Μ. Παπαδημητρίου, Θ. Τζοβαρίδου, Ελ. Παπαδημητρίου, Κ. Νικολάου, Μ. Σωτηροπούλου, Αγγ. Μίντζια, Σύμβουλοι, Ρ. Γιαννουλάτου, Χρ. Σιταρά, Αικ. Ρωζάνα, Πάρεδροι. Από τους ανωτέρω οι Σύμβουλοι Ελ. Παπαδημητρίου και Αγγ. Μίντζια, καθώς και η Πάρεδρος Αικ. Ρωζάνα μετέχουν ως αναπληρωματικά μέλη, σύμφωνα με το άρθρο 26 παρ. 2 του ν. 3719/2008. Γραμματέας η Μ. Παπασαράντη.

Για να δικάσει την από 11ης Νοεμβρίου 2016 αίτηση:

των:

κατά του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ο οποίος παρέστη με τον Σπυρίδωνα Παπαγιαννόπουλο, Νομικό Σύμβουλο του Κράτους.

Η πιο πάνω αίτηση εισάγεται στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου, κατόπιν της από 1ης Δεκεμβρίου 2016 πράξεως του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, λόγω της σπουδαιότητάς της, σύμφωνα με τα άρθρα 14 παρ. 2 εδάφ. α', 20 και 21 του πδ 18/1989.

Με την αίτηση αυτή οι αιτούντες επιδιώκουν να ακυρωθεί η υπ' αριθμ. 143575/Δ2/7.9.2016 απόφαση του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (ΦΕΚ Β' 2920/13.9.2016).

Η εκδίκαση άρχισε με την ανάγνωση της εκθέσεως του εισηγητή, Συμβούλου Ε. Αντωνόπουλου.

Κατόπιν το δικαστήριο άκουσε τον πρώτο εκ των αιτούντων ως δικηγόρο και ως πληρεξούσιο των λοιπών αιτούντων, ο οποίος ανέπτυξε και προφορικά τους προβαλλόμενους λόγους ακυρώσεως και ζήτησε να γίνει δεκτή η αίτηση και τον αντιπρόσωπο του Υπουργού, ο οποίος ζήτησε την απόρριψή της.

Μετά τη δημόσια συνεδρίαση το δικαστήριο συνήλθε σε διάσκεψη σε αίθουσα του δικαστηρίου και

Α φ ο ύ μ ε λ έ τ η σ ε τ α σ χ ε τ ι κ ά έ γ γ ρ α φ α

Σ κ έ φ θ η κ ε κ α τ ά τ ο ν Ν ό μ ο

1. Επειδή, λόγω κωλύματος, κατά την έννοια του άρθρου 26 του ν. 3719/2008 (Α' 241) του Συμβούλου Δ. Σκαλτσούνη, τακτικού μέλους της συνθέσεως που εκδίκασε την κρινόμενη υπόθεση, λαμβάνει μέρος στην διάσκεψη αντ' αυτού ως τακτικό μέλος η Σύμβουλος Ε. Παπαδημητρίου (βλ. Πρακτικό Διασκέψεως της Ολομελείας του Δικαστηρίου 117 Α/2017).
2. Επειδή, για την άσκηση της κρινόμενης αιτήσεως έχει καταβληθεί το νόμιμο παράβολο (βλ. 3719648 - 50 ειδικά έντυπα παραβόλου).
3. Επειδή, με την αίτηση αυτή ζητείται η ακύρωση της υπ' αριθμ. 143575/Δ2/7.9.2016 αποφάσεως του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων με τίτλο «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο» (Β' 2920/13.9.2016).
4. Επειδή, η υπόθεση εισάγεται προς συζήτηση στην Ολομέλεια κατόπιν της από 1-12-2016 πράξεως του

Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, σύμφωνα με τα άρθρα 14 παρ. 2, εδ. α', 20 και 21 του πδ 18/1989 (Α' 8), λόγω σπουδαιότητας.

5. Επειδή, από τις διατάξεις των άρθρων 1510, 1512 και 1516 του Αστικού Κώδικα προκύπτει ότι οι γονείς ασκούν καταρχήν από κοινού τη μέριμνα για το ανήλικο τέκνο τους (γονική μέριμνα), εκτός εάν συντρέχει κατά τον Α.Κ. περίπτωση ασκήσεως της γονικής μέριμνας αποκλειστικά από τον ένα γονέα ή από τρίτον. Η εκ μέρους του ενός γονέα επιχείρηση πράξεων της γονικής μέριμνας, όταν η άσκησή της ανήκει από κοινού και στους δύο γονείς, επιτρέπεται μόνον στις ρητώς προβλεπόμενες από τις διατάξεις του άρθρου 1516 του 8Α.Κ. περιπτώσεις, στις οποίες (μεταξύ άλλων) περιλαμβάνονται οι συνήθεις πράξεις επιμέλειας του προσώπου του τέκνου, οι πράξεις που αφορούν την τρέχουσα διαχείριση της περιουσίας του, καθώς και οι πράξεις που έχουν επείγοντα χαρακτήρα. Η άσκηση της αιτήσεως ακυρώσεως κατά πράξεων που είτε αφορούν το πρόσωπο του ανήλικου τέκνου είτε βλάπτουν τα έννομα συμφέροντά του, δεν υπάγεται μεν στις συνήθεις πράξεις επιμέλειας του προσώπου του τέκνου ή της τρέχουσας διαχειρίσεως της περιουσίας του, συνιστά, όμως, πράξη που έχει επείγοντα χαρακτήρα, εν όψει του ότι πρέπει να ασκηθεί εντός ορισμένης προθεσμίας, 60 ημερών, από τη δημοσίευση ή την κοινοποίηση ή τη γνώση της προσβαλλόμενης πράξεως, κατά τις διακρίσεις του άρθρου 46 του Π.Δ. 18/1989 (Α' 8). Κατά συνέπεια, εγκύρως η αίτηση αυτή ασκείται από τον ένα γονέα, εφ' όσον όμως έως την πρώτη συζήτηση της υποθέσεως ο άλλος γονέας εγκρίνει την άσκηση του ένδικου αυτού μέσου ή προσκομισθεί απόφαση του αρμόδιου δικαστηρίου κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1512 του Α.Κ. Η έγκριση αυτή γίνεται με δήλωση που κατατίθεται στη γραμματεία του Συμβουλίου της Επικρατείας ή προφορικά στο ακροατήριο από τον έτερο γονέα ή από πληρεξούσιο δικηγόρο, στον οποίο αυτός έχει χορηγήσει γενικό ή ειδικό πληρεξούσιο. Η έγκριση μπορεί επίσης να γίνει και με δήλωση του γονέα αυτού ενώπιον συμβολαιογράφου, αντίγραφο όμως της συμβολαιογραφικής πράξεως πρέπει να περιέλθει στο Συμβούλιο έως την πρώτη συζήτηση της υποθέσεως (ΣτΕ 5720/1996 Ολομ., βλ. ΣτΕ 4541/2014, 2044/2011 7μ., 2655/2004, 1636/2002, 1198/1999, 2570/1998, 2078/1998).

6. Επειδή, εν προκειμένω, ο πρώτος αιτών παρέστη αυτοπροσώπως ως δικηγόρος, ενώ ο πέμπτος αιτών διόρισε ως δικηγόρο τον πρώτο αιτούντα αυτοπροσώπως στο ακροατήριο. Οι μητέρες των τέκνων τους, όμως, δεν παρέστησαν με πληρεξούσιο δικηγόρο ούτε νομιμοποίησαν τον υπογράφοντα το δικόγραφο δικηγόρο ούτε περιήλθε στο Δικαστήριο έγκρισή τους για την άσκηση της κρινόμενης αιτήσεως, με έναν από τους τρόπους που αναφέρονται στην προηγούμενη σκέψη. Επομένως, η κρινόμενη αίτηση πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτη καθ' ο μέρος ασκείται από τους εν λόγω αιτούντες υπό την ιδιότητά τους ως ασκούντων τη γονική μέριμνα των τέκνων τους, δεν αρκεί δε το γεγονός ότι φέρονται στο εισαγωγικό δικόγραφο ως «ασκούντες τη γονική μέριμνα και την επιμέλεια επί των προσώπων των ανήλικων τέκνων τους», εφόσον δεν προσκομίζονται σχετικά στοιχεία.

7. Επειδή, η προσβαλλόμενη απόφαση, η οποία έχει κανονιστικό χαρακτήρα, δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 13.9.2016 (ΦΕΚ Β 2920/13.9.2016), με ημερομηνία πραγματικής κυκλοφορίας την 14η.9.2016 [βλ. την σχετική ιστοσελίδα του Εθνικού Τυπογραφείου (Ε.Τ.) και την υπ' αρ. Γ 2012/12.1.2017 βεβαίωσή του] και ως εκ τούτου η κρινόμενη αίτηση, η οποία κατετέθη στην Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 11.11.2016, ασκείται εμπροθέσμως, τούτο δε ανεξαρτήτως της αναστολής της προθεσμίας ασκήσεώς της, μέχρι και 15.9.2016, λόγω των δικαστικών διακοπών.

8. Επειδή, ο πρώτος και ο πέμπτος από τους αιτούντες ασκούν την κρινόμενη αίτηση ατομικώς, προβάλλοντες, για την θεμελίωση του εννόμου συμφέροντός τους, ότι έχουν, κατά το άρθρο 1518 ΑΚ, νόμιμη υποχρέωση και δικαίωμα να μεριμνούν για την εκπαίδευση των τέκνων τους και ότι κατά το άρθρο 2 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου (ΠΠΠ) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών (ΕΣΔΑ), έχουν δικαίωμα έναντι του Κράτους δια την παροχή εκπαίδευσης στα τέκνα τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις (ως ορθοδόξων χριστιανών). Ενόψει τούτων προβάλλουν ότι τα εν λόγω δικαιώματά τους θίγονται με την προσβαλλόμενη απόφαση, προσκομίζουν δε προς απόδειξη των ισχυρισμών τους μεταξύ άλλων, ο μεν πρώτος αιτών την βεβαίωση φοιτήσεως του ανήλικου τέκνου του, στη ...τάξη του για το σχολικό έτος 2016 - 2017, καθώς και τοπιστοποιητικό οικογενειακής καταστάσεως του ο δε πέμπτος εξ αυτών τις βεβαιώσεις φοιτήσεως των ανήλικων τέκνων του,, στην....τάξη του για

το σχολικό έτος 2016 - 2017, καθώς και το πιστοποιητικό οικογενειακής καταστάσεως του Με τα δεδομένα αυτά, η κρινόμενη αίτηση ασκείται με έννομο συμφέρον από τους δύο ως άνω αιτούντες ατομικώς (πρβλ. ΣΕ 2176/1998 επταμ.).

9. Επειδή, η δεύτερη των αιτούντων Ιερά Μητρόπολη Πειραιώς και ο τρίτος εξ αυτών Μητροπολίτης Πειραιώς προβάλλουν προς θεμελίωση του εννόμου συμφέροντός τους ότι έχουν την υποχρέωση να συνεργάζονται με την Πολιτεία επί του θέματος της θρησκευτικής εκπαίδευσεως και αγωγής των νέων και δη των παιδιών του δημοτικού και του γυμνασίου, ενόψει της διαλαμβανόμενης στις διατάξεις του ν. 590/1977 (περί του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος) βασικής αποστολής των Ιερών Μητροπόλεων και των Ιερών Ναών, των Αρχιερέων Μητροπολιτών και των Ιερέων, και ιδίως αυτής του άρθρου 2 του νόμου αυτού κατά την οποία «Η Εκκλησία της Ελλάδος συνεργάζεται μετά της Πολιτείας, προκειμένου περί θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος, ως τα της χριστιανικής αγωγής της νεότητας,». Εξ άλλου, η Ιερά Μητρόπολη Πειραιώς ισχυρίζεται επί πλέον ότι έχει και την ευθύνη λειτουργίας και την εποπτεία τριών σχολικών μονάδων, διαφορετικού εκπαιδευτικού επιπέδου, (παιδικού σταθμού και νηπιαγωγείου, δημοτικού σχολείου, γυμνασίου και λυκείου) και ότι για τον λόγο αυτόν έχει άμεσο, προσωπικό και ενεστώς έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης αιτήσεως. Εν όψει τούτων έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης αιτήσεως έχουν τόσο η Ιερά Μητρόπολη Πειραιώς, όσο και ο Μητροπολίτης Πειραιώς, ο οποίος προίσταται αυτής και φέρει την ποιμαντική ευθύνη για τους ορθοδόξους χριστιανούς της Μητροπόλεώς του, δοθέντος ότι, όπως προβάλλουν, θίγονται ηθικώς από τη μεταβολή του περιεχομένου της διδασκαλίας και του εν γένει χαρακτήρος του μαθήματος των θρησκευτικών στα δημοτικά και γυμνάσια. Το έννομο συμφέρον των ανωτέρω προσώπων ενισχύεται και εκ του ότι λόγω της λειτουργίας σχολείων πρωτοβαθμίου και δευτεροβαθμίου εκπαίδευσεως, για τα οποία έχει λάβει άδεια λειτουργίας η αιτούσα Ιερά Μητρόπολη υφίσταται υποχρέωση εφαρμογής των σχετικών προγραμμάτων σπουδών που αφορούν το μάθημα των θρησκευτικών.

10. Επειδή, η τέταρτη αιτούσα, Εστία Πατερικών Μελετών, αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, σύμφωνα με το προσκομισθέν από 25.1.2011 καταστατικό της (καταχωρηθέν στα βιβλία εταιρειών του Πρωτοδικείου Αθηνών με γενικό αριθμό 1959/2011), στη μελέτη της ορθόδοξης πατερικής και εκκλησιαστικής γραμματείας, των λειτουργικών κειμένων και των Ιερών Κανόνων και στη διάδοση του ευαγγελικού και πατερικού λόγου, στην έκθεση της ορθόδοξης διδασκαλίας και προάσπιση της ορθόδοξης πίστεως, στη διαλεκτική αντιπαράθεση προς θέσεις, ιδέες και πρακτικές που εναντιώνονται στην ορθόδοξη παράδοση και διδασκαλία (όπως συμβαίνει, κατά τους ισχυρισμούς της, με το επίδικο πρόγραμμα σπουδών), στη διατύπωση γνώμης και προτάσεων προς τους επίσημους κρατικούς φορείς για τη διατήρηση του μαθήματος των θρησκευτικών ως υποχρεωτικού με σκοπό την πραγμάτωση των επιδιώξεων του άρθρου 16 του Συντάγματος και στην προάσπιση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών των ελλήνων ορθοδόξων πολιτών, όπως αυτά κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα και στην ΕΣΔΑ. Με τα δεδομένα αυτά, και η ως άνω αιτούσα εταιρεία έχει έννομο συμφέρον για την άσκηση της κρινόμενης αιτήσεως (πρβλ. ΣτΕ 1114/2016 7μ., 3492/2015 7μ.).

11. Επειδή, κατόπιν των ανωτέρω, όλοι οι ως άνω αιτούντες μετ' εννόμου συμφέροντος ασκούν την κρινόμενη αίτηση και παραδεκτώς ομοδικούν προβάλλοντες λόγους ακυρώσεως που στηρίζονται στην ίδια νομική και πραγματική βάση. Κατά την γνώμη όμως του Συμβούλου Θ. Αραβάνη, οι αιτούντες φυσικά πρόσωπα δεν έχουν έννομο συμφέρον για την άσκηση της αιτήσεως διότι δεν προσκόμισαν συναίνεση της συζύγου, από κοινού με την οποία ασκείται κατά νόμο η επιμέλεια του τέκνου, που περιλαμβάνει και την αγωγή τους, ούτε η απαραίτητη κατά τις διατάξεις αυξημένης τυπικής ισχύος που παρατίθενται κατωτέρω συναίνεση του παιδιού, το οποίο είναι το κατ' εξοχήν υποκείμενο του δικαιώματος εκπαίδευσης κατά τις αυτές διατάξεις. Περαιτέρω, κατά την ίδια γνώμη, οι λοιποί αιτούντες δεν ομοδικούν παραδεκτώς με τα αιτούντα φυσικά πρόσωπα καθ' ο μέρος αυτά επικαλούνται προσβολή των δικαιωμάτων των γονέων επί της αγωγής των τέκνων τους, διότι οι σχετικοί λόγοι προβάλλονται εκ συμφέροντος τρίτου.

12. Επειδή, στο προοίμιο του ισχύοντος Συντάγματος γίνεται επίκληση της Αγίας Τριάδος («Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος»), στο άρθρο 2 παρ. 1 αυτού, το οποίο εντάσσεται στο Α Τμήμα του Μέρους Πρώτου αυτού, ορίζεται ότι: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου

αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Εν συνεχεία, στο άρθρο 3, το οποίο εντάσσεται στο Τμήμα Β' αυτού (με τίτλο: «Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας») του Μέρους Πρώτου του Συντάγματος, ορίζεται ότι: «1. επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού· τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928. 2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου. 3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη». Περαιτέρω, στο Μέρος Δεύτερο του Συντάγματος με τίτλο: «Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα» ορίζεται, στο μεν άρθρο 5 αυτού, ότι: «1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη. 2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο ... 3. ... 4. ... 5. ...», στο δε άρθρο 13 αυτού ορίζεται ότι: «1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός. 2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται. 3. ... 4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους. 5. ...". Σύμφωνα δε με το άρθρο 14 παρ. 3, επιτρέπεται κατ' εξαίρεση η κατάσχεση εφημερίδων ή άλλων εντύπων, μεταξύ άλλων για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας. Εξ άλλου, στο άρθρο 16 παρ.1 του Συντάγματος ορίζεται ότι: «1. ... 2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης και τη διάπλυσή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες. 3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα. 4. 5. ...», στο δε άρθρο 21 αυτού ορίζεται ότι: «Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους. 2. ... 3. ... 4. ... 5. ... 6. ... 7. ...». Σύμφωνα δε με το άρθρο 110 (παρ. 1) δεν υπόκεινται, μεταξύ άλλων, σε αναθεώρηση και οι ανωτέρω παρατεθείσες διατάξεις των άρθρων 5 παρ. 1 και 13 παρ. 1 αυτού.

13. Επειδή, περαιτέρω, το άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως "για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών" (ΕΣΔΑ), που κυρώθηκε το πρώτον με τον νόμο 2329/1953 (Α' 68) και εκ νέου με το ν.δ. 53/1974 (Α' 256) εγγυάται, στην παρ. 1, την ελευθερία της θρησκείας ενώ στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου προβλέπονται οι περιορισμοί του δικαιώματος αυτού. Ειδικότερα το άρθρο 9 ορίζει ότι: «Πάν πρόσωπο δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών. 2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων». Περαιτέρω στο άρθρο 14 αυτής ορίζεται ότι: «Η χρήσις των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Εξ άλλου, το άρθρο 2 του Πρώτου Προσθέτου

Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ κατοχυρώνει το δικαίωμα στην εκπαίδευση, ορίζει δε ειδικότερα ότι: «Ουδείς δύναται να στερηθή του δικαιώματος όπως εκπαιδευθή. Πάν Κράτος εν τη ασκήσει των αναλαμβανομένων υπ αυτού καθηκόντων επί του πεδίου της μορφώσεως και της εκπαίδευσως θα σέβεται το δικαίωμα των γονέων όπως εξασφαλίζωσι την μόρφωσιν και την εκπαίδευσιν ταύτην συμφώνως προς τας ιδίας αυτών θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις».

14. Επειδή, κατά την κρατήσασα στο Δικαστήριο γνώμη, η περιεχόμενη στο άρθρο 3 παρ. 1 του Συντάγματος αναφορά ως “επικρατούσης” στην Ελλάδα, της θρησκείας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού αποτελούσε την εναρκτήρια διάταξη όλων των προϊσχυσάντων Συνταγμάτων (1844, 1864, 1911, 1927, 1952) και συνιστά μέχρι σήμερα βασικό στοιχείο της συνταγματικής παραδόσεως της Χώρας. Η αναφορά αυτή -όπως άλλωστε, και η επίκληση στην κεφαλίδα του Συντάγματος, της «Αγίας, Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος»- συναρτάται με τον καίριο ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ιστορική πορεία του Ελληνισμού, ιδίως κατά την προηγηθείσα της εθνικής ανεξαρτησίας χρονική περίοδο της τουρκοκρατίας, αποτελεί δε και διαπίστωση του πραγματικού γεγονότος ότι την θρησκεία αυτήν πρεσβεύει η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού, ενώ δεν στερείται η αναφορά αυτή και κανονιστικών συνεπειών (όπως π.χ. η καθιέρωση χριστιανικών εορτών ως υποχρεωτικών αργιών σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, στον δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα (παραβ. και Ολομ. ΣΕ 100/2017). Εξ άλλου, η διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Σ/τος, η οποία αναγορεύει την παιδεία ως βασική αποστολή του Κράτους, συγκαταλέγει μεταξύ των σκοπών της την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνειδήσεως των Ελλήνων, για τον λόγο αυτόν δε η ανάπτυξη τόσο της εθνικής όσο και της θρησκευτικής συνειδήσεως των Ελλήνων, αποτελεί και μέρος της αποστολής του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (βλ. άρθρο 1 παρ. 1 του Οργανισμού του Υπουργείου αυτού, πδ 114/2014, Α’ 181). Η έννοια της «εθνικής» και της «θρησκευτικής» συνειδήσεως κατά την εν λόγω συνταγματική διάταξη, είναι, εν όψει και της χρήσεως οριστικού άρθρου, συγκεκριμένη και δεν αφορά σε οποιοδήποτε Έθνος και σε οποιοδήποτε θρήσκευμα. Ειδικότερα, ως ανάπτυξη της «εθνικής» συνειδήσεως νοείται ευλόγως εφ’ όσον το ελληνικό Κράτος ιδρύθηκε και υπάρχει ως εθνικό Κράτος (βλ. Ολομ. ΣΕ 460/2013), η ανάπτυξη της ελληνικής -και όχι άλλης- εθνικής συνειδήσεως, ως ανάπτυξη δε της «θρησκευτικής» συνειδήσεως νοείται η ανάπτυξη ορθοδόξου χριστιανικής συνειδήσεως (βλ. ΣΕ 3356/1995, 2176/1998), εν όψει του ότι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, χαρακτηριζόμενη ως «επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα» αναγνωρίζεται από τον συνταγματικό νομοθέτη, όπως προεξετέθη, ως η θρησκεία της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού. Στην ανάπτυξη αυτή, άλλωστε, θρησκευτικής συνειδήσεως των ελληνοπαίδων σύμφωνα με τις αρχές της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας αποβλέπουν και οι -αποτελούντες την κατά τα άνω πλειοψηφία- γονείς των, αντλώντας από την προπαρατεθείσα διάταξη του άρθρου 13 του Σ/τος, το δικαίωμα, που κατοχυρώνεται ευθέως και από το άρθρο 2 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου (Π.Π.Π.) της Συμβάσεως της ΕΣΔΑ, να «εξασφαλίζουν» την μόρφωση και εκπαίδευση των τέκνων τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις (βλ. ΣΕ 2176/1998, 3356/1995). Περαιτέρω, δοθέντος ότι η θρησκευτική συνείδηση γεννάται και διαμορφώνεται σταδιακά, πριν ακόμη από την έναρξη του σχολικού βίου, στο πλαίσιο της οικογενείας (η οποία, ως «θεμέλιο της συντηρήσεως και προαγωγής του Έθνους» τελεί -όπως και η παιδική ηλικία- υπό την προστασία του Κράτους, κατά το άρθρο 21 του Σ/τος), από τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Σ/τος σε συνδυασμό με τις διατάξεις των παρ.1 και 2 του άρθρου 13 αυτού και με τη διάταξη του άρθρου 2 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ συνάγεται ότι ως «ανάπτυξη» της κατά τα ανωτέρω ορθόδοξης χριστιανικής θρησκευτικής συνειδήσεως νοείται η, δια της διδασκαλίας των δογμάτων, ηθικών αξιών και παραδόσεων της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, εμπέδωση και ενίσχυση της συγκεκριμένης αυτής θρησκευτικής συνειδήσεως των μαθητών και, ως εκ τούτου, αφορά αποκλειστικώς στους μαθητές, οι οποίοι ανήκοντες στην κατά τα άνω πλειοψηφία του ελληνικού λαού, ασπάζονται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, το κυριότερο δε μέσον, δια του οποίου -εκτός άλλων (προσευχή, εκκλησιασμός)- υπηρετείται ο ανωτέρω συνταγματικός σκοπός είναι η διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών. Συνεπώς, στις ανωτέρω υπερνομοθετικής ισχύος διατάξεις αντίκεινται ρυθμίσεις νόμων ή κανονιστικών διοικητικών πράξεων, με τις οποίες, μέσω, κυρίως, των προγραμμάτων διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών, για τους αποτελούντες την κατά τα άνω πλειοψηφία του ελληνικού λαού μαθητάς δεν υπηρετείται ο ως άνω συνταγματικός σκοπός, η ανάπτυξη δηλαδή, υπό την προεκτεθείσα έννοια, της ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως, αλλά επιχειρείται ο κλωνισμός ή και η μεταβολή αυτής. Ειδικότερα, σχολική διδασκαλία που μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μεταβολή ή την αλλοίωση της

θρησκευτικής αυτής συνειδήσεως των μαθητών, όπως αυτή διαμορφώνεται στο πλαίσιο της οικογενείας, θα συνιστούσε μορφή ομαδικού προσηλυτισμού ιδιαίτερως σοβαρή, ως επέμβαση στον ευαίσθητο ψυχικό κόσμο των μαθητών που δεν διαθέτουν την κριτική αντίληψη και ωριμότητα των ενηλίκων κατά παράβαση των παρ. 1 και 2 του άρθρου 13 του Σ/τος. Περαιτέρω, ως αποστολή της Παιδείας, η, υπό την προεκτεθείσα έννοια «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως» αποτελεί συνταγματική υποχρέωση του Κράτους, επιτελείται δε κυρίως με τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών, το οποίο για να υπηρετεί τον εν λόγω σκοπό, πρέπει να διδάσκεται επί ικανό αριθμό ωρών διδασκαλίας εβδομαδιαίως (βλ. ΣΕ 2176/1998, 3356/1995) και να περιλαμβάνει οπωσδήποτε, με σαφήνεια και πληρότητα, τα δόγματα, τις ηθικές αξίες και τις παραδόσεις της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, χωρίς να καλλιεργεί αμφιβολίες ως προς τα εν λόγω στοιχεία που συγκροτούν την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, ούτε να προκαλεί σύγχυση με τη διδασκαλία άλλων δογμάτων και θρησκειών. Η διδασκαλία των ανωτέρω στοιχείων, η οποία καθιστά το μάθημα των θρησκευτικών «ομολογιακό», είναι απολύτως συμβατή με την, καθιερούμενη στη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 13 του Σ/τος, απαραβίαστη θρησκευτική ελευθερία, διότι δεν συνιστά επιβολή πίστεως προς την επικρατούσα θρησκεία, αφού το μάθημα αυτό, μέσω του οποίου πραγματώνεται ως σκοπός της παιδείας η «ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως» υπό το προεκτεθέν κατά τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 16 του Σ/τος περιεχόμενο (ήτοι η ανάπτυξη ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως), απευθύνεται αποκλειστικά, ως εκ του ανωτέρω περιεχομένου του, στους μαθητές που ασπάζονται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα και όχι στους ετεροδόξους, αλλοθρήσκους ή αθέους. Τούτο δε εν όψει και του ότι οι τελευταίοι (ετερόδοξοι, αλλοθρήσκοι, άθεοι), απολαύοντας της θρησκευτικής ελευθερίας, η οποία κατοχυρώνεται ως απαραβίαστη με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 13 του Σ/τος, έχουν ευθέως βάσει της συνταγματικής αυτής διατάξεως δικαίωμα πλήρους απαλλαγής από το μάθημα των θρησκευτικών, χωρίς καμμία δυσμενή συνέπεια, εφ' όσον οι γονείς τους υποβάλουν αξιόπιστη δήλωση ότι δεν επιθυμούν, για λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως, ήτοι διότι είναι ετερόδοξοι, αλλοθρήσκοι ή άθεοι, να παρακολουθήσουν τη διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών που έχει το προεκτεθέν περιεχόμενο, χωρίς η δήλωση αυτή να παραβιάζει τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 13 του Σ/τος, εφ' όσον γίνεται χάριν απαλλαγής (των τέκνων τους) από την, επιβαλλόμενη κατ' αρχήν από το Σύνταγμα και το νόμο υποχρέωση παρακολουθήσεως του μαθήματος αυτού (βλ. ΣΕ 2176/1998, 3356/1995, βλ. επίσης ΣΕ Ολομ. 2280/2001, σκ. 9, παραβ. επίσης εν σχέσει προς την ΕΣΔΑ και την απόφαση του ΕΔΑΔ της 26/9/2007 Folgero σκ. 98). Πέραν δε τούτου, μάλιστα, για ετεροδόξους ή αλλοθρήσκους μαθητάς -ιδίως τους μαθητάς του καθολικού δόγματος ή της εβραϊκής θρησκείας ή της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης- ο νομοθέτης έχει ρητώς προβλέψει δυνατότητα διδασκαλίας του οικείου δόγματος ή θρησκείας από πρόσωπα προτεινόμενα από την οικεία θρησκευτική κοινότητα, προκειμένου δε περί της μουσουλμανικής μειονότητας από μουσουλμάνο θρησκευτικό λειτουργό (βλ. άρθρα 19 παρ. 1 του ν. 3379/1955, 85 παρ. 4 του ν. 1566/1985, 55 παρ. 5 του ν. 4386/2016 και 7 παρ. 1 του ν. 694/1977). Περαιτέρω, εφόσον διασφαλίζεται η συνταγματική υποχρέωση του Κράτους για την ανάπτυξη, κατά τα άνω, της ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως των μαθητών εκείνων, οι οποίοι ανήκοντες στην πλειοψηφία του ελληνικού λαού ασπάζονται το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, δεν εμποδίζεται η πολιτεία να περιλαμβάνει στα σχολικά προγράμματα, στο πλαίσιο άλλων μαθημάτων απευθυνόμενων στο σύνολο των μαθητών, (ανεξαρτήτως δηλαδή της θρησκευτικής τους εντάξεως), και εκπαίδευση «θρησκευτικού» χαρακτήρος με πληροφορίες και γνώσεις και για άλλες, πέραν της Ορθοδοξίας, θρησκείες και δόγματα «κατά τρόπο αντικειμενικό, κριτικό και πλουραλιστικό, χωρίς να επιδιώκει κατηχητικό σκοπό», έτσι ώστε να σέβεται τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων τους. (βλ. από ΕΔΑΔ 29/6/2007 Folgero σκ. 84 h, 88, 7/12/1976 Kjeldsen σκ. 53).

15. Επειδή, περαιτέρω, κατά την κρατήσασα στο Δικαστήριο γνώμη, σύμφωνα με την συνταγματική αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 του Σ/τος) και τις διατάξεις των άρθρων 9 και 14 της ΕΣΔΑ και της παρ. 1 του ΠΠΠ αυτής, το Κράτος δεν μπορεί ρυθμίζοντας το περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών, να στερήσει από τους μαθητάς που ασπάζονται ορισμένη θρησκεία το δικαίωμα, το οποίο αναγνωρίζει σε μαθητάς που ανήκουν σε άλλες θρησκείες, να διδάσκονται αποκλειστικά τα δόγματα της πίστεώς των (όχι δε και τα δόγματα άλλων θρησκειών). Κατά δε την ειδικότερη γνώμη του Αντιπροέδρου Ι. Γράβαρη και των Συμβούλων Μ. Γκορτζολίδου και Μ. Σωτηροπούλου από τους ανωτέρω συνταγματικούς ορισμούς – τις διατάξεις και την εν προοιμίω επίκληση και την συνδυασμένη ερμηνεία τους κατά το γράμμα και τον σκοπό τους, τόσο στην ιστορική τους καταγωγή όσο και στην εξέλιξή τους κατά την παρούσα συγκυρία, ενόψει δε

της τυπικής τους ισοδυναμίας, καθώς και της αντίληψης του νοήματός τους σε αρμονία και με τις προπαρατεθείσες διατάξεις της ΕΣΔΑ, συνάγονται τα ακόλουθα: απώτερος σκοπός της παιδείας, ως “βασικής αποστολής του Κράτους είναι η “διάπλωση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών“. Η “αγωγή των Ελλήνων“, η οποία παρέχεται προς τον σκοπό αυτό, οφείλει, μεταξύ των άλλων, να συμβάλλει στην “ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής τους συνείδησης“ Ως “συμβάλλουσα “δε στην “Ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των Ελλήνων“, νοείται η αγωγή εκείνη που έχει ως αντικείμενο να εισαγάγει τους μαθητές και να τους εξοικειώσει με την έννοια του ιερού ως έγκυρης πρότασης νοηματοδότησης του βίου. Και δη, όπως η πρόταση αυτή έχει διαμορφωθεί από την χριστιανική ορθοδοξία, και αναδειχθεί ιστορικά στην Ελλάδα ως το “επικρατέστερο” τουτέστιν το αμεσότερα ψηλαφητό, συλλογικό θρησκευτικό βίωμα. Κατά την αντίληψη δηλαδή του συνταγματικού νομοθέτη, η κατά τα ανωτέρω θρησκευτική αγωγή, από την μία μεν πλευρά δεν επιτρέπεται να υπερβεί τον χαρακτήρα της ως “έγκυρης” μεν, αλλά, πάντως, “πρότασης” για την συγκρότηση ελεύθερων συνειδήσεων, ικανών για τις δικές τους προσωπικές επιλογές και, επομένως, δεν είναι επιτρεπτό να μεταβάλλεται σε δογματική ομολογία πίστεως ή πολλών μάλλον σε κατήχηση από την άλλη όμως οφείλει να διατηρεί ως προέχουσα και κύρια μέριμνα όχι την παροχή πληροφοριών ή την επεξεργασία γνώσεων ή την ανάπτυξη προβληματισμών ιστορικής, θρησκευτικής ή κοινωνιολογικής φύσεως (αντικείμενο άλλωστε και άλλων μαθημάτων), αλλά την καλλιέργεια των κατάλληλων προϋποθέσεων ώστε να μπορεί να μεταδοθεί το βίωμα της ιερότητας, όπως αυτό έχει αποτυπωθεί -και είναι, άλλωστε, ως εκ τούτου πρόσφορη η μετάδοσή του- στην λειτουργική ζωή της ορθόδοξης εκκλησίας και την παράδοση της ορθοδοξίας, με τις πολλαπλές εκφάνσεις της στον πολιτισμό της χώρας. Κατά τα λοιπά, είναι ασφαλώς ελεύθερη η Πολιτεία να επιλέγει και να καθορίζει κανονιστικά το περιεχόμενο της σχετικής αγωγής κατά την εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική και τα πορίσματα της παιδαγωγικής επιστήμης, μη ελεγχόμενη δικαστικά στις επιλογές της αυτές παρά μόνον ως προς την τήρηση των πιο πάνω συνταγματικών υποχρεώσεων. Μειοψήφισαν οι Σύμβουλοι Ι. Μαντζουράνης, Σ. Χρυσικοπούλου, Θ. Αραβάνης, Μ. Πικραμένος και Α. Μ. Παπαδημητρίου, υποστήριξαν την ακόλουθη άποψη: Όπως έχει κριθεί (ΣΕ 194/1987) με την διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 του Συντάγματος κατοχυρώνεται και προστατεύεται η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως που είναι ιδιαίτερη έκφανση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 του Συντάγματος). Η ελευθερία αυτή συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα του καθενός να πρεσβεύει το θρήσκευμα ή το δόγμα της εκλογής του ή να μην ακολουθεί κανένα θρήσκευμα ή να είναι άθεος. Το δεύτερο εξ άλλου εδάφιο της συνταγματικής αυτής διατάξεως κατοχυρώνει την θρησκευτική ισότητα, έκφραση της οποίας είναι το δικαίωμα του καθενός να απολαύει ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του το σύνολο των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η έννομη τάξη και μάλιστα όχι μόνον των ατομικών και πολιτικών αλλά και των κοινωνικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα παιδείας. Περαιτέρω, με τις αποφάσεις 2280 - 5/2001 της πλήρους Ολομελείας, με τις διατάξεις της παραγρ. 1 του άρθρου 13 του Συντάγματος, οι οποίες είναι θεμελιώδεις, ως μη υποκείμενες σε αναθεώρηση, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 1 αυτού, η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, με την οποία προστατεύεται προεχόντως το ενδιάθετο φρόνημα του ατόμου αναφορικά με το θείο από κάθε κρατική επέμβαση, είναι απαραβίαστη και υπόκειται μόνο στους περιορισμούς της παραγράφου 4 του άρθρου αυτού, περιλαμβάνει δε, μεταξύ άλλων, και το δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει το θρήσκευμα ή τις θρησκευτικές εν γένει πεποιθήσεις του. Διάφορο δε είναι το ζήτημα της οικειοθελούς προς τις κρατικές αρχές γνωστοποίησης του θρησκεύματος του ατόμου, για την άσκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων που αναγνωρίζει η έννομη τάξη για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας (π.χ. η μη εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων για λόγους αντιρρήσεων συνειδήσεως, η απαλλαγή από την διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών και από συναφείς σχολικές υποχρεώσεις, όπως ο εκκλησιασμός και η ομαδική προσευχή, κ.λπ., σκ. 9 - 10). Περαιτέρω το άρθρο 3 του Συντάγματος, το οποίο υπόκειται σε αναθεώρηση κατ’ άρθρο 110 παρ. 1 αυτού αναφέρεται απλώς στο πραγματικό γεγονός ότι η πλειοψηφία του ελληνικού λαού ασπάζεται το θρήσκευμα της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, περιλαμβανόμενο στα Ελληνικά Συντάγματα από την Επανάσταση του 1821 και εξής, ετέθη δε και στο Σύνταγμα του 1975 κυρίως για λόγους ιστορικούς (βλ. Πρακτ. Ολομ. Συντ. σ. 402). Η διάταξη αυτή έχει περιορισμένο κανονιστικό περιεχόμενο, το οποίο συνάπτεται με τον καθορισμό επίσημων θρησκευτικών αργιών για τη διευκόλυνση της ασκήσεως θρησκευτικών καθηκόντων των ενδιαφερομένων (βλ. ΣΕ 100/ 2017 Ολομ.). Όπως, όμως, έχει κριθεί με τις προαναφερθείσες αποφάσεις 2280 - 5/201 της πλήρους Ολομελείας, η διάταξη αυτή του άρθρου 3, το οποίο άλλωστε εντάσσεται στο Τμήμα Β’ του πρώτου μέρους του Συντάγματος, που αφορά τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, δεν επηρεάζει την άσκηση του κατοχυρούμενου με το άρθρο 13 ατομικού δικαιώματος της

θρησκευτικής ελευθερίας, το οποίο περιλαμβάνεται στο δεύτερο μέρος του Συντάγματος με αντικείμενο τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, ούτε εισάγει προνομιακή μεταχείριση υπέρ των Ελλήνων Ορθοδόξων Χριστιανών κατά την άσκηση του δικαιώματος αυτού. Κάτι τέτοιο, άλλωστε, θα αντέβαινε και στην ειδική διάταξη της παραγρ1 του άρθρου 13, που επιβάλλει την ίση μεταχείριση στην απόλαυση και των ατομικών δικαιωμάτων, ανεξάρτητα από θρησκευτικές πεποιθήσεις (σκ. 10). Ομοίως δεν επηρεάζει την άσκηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το Σύνταγμα η φράση “Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος” στην προμετωπίδα του Συντάγματος, η οποία τέθηκε, ομοίως για ιστορικούς λόγους και έχει περιορισμένη κανονιστική επιρροή, αντίστοιχη με αυτή του άρθρου 3 παρ1 (πρβλ. απόφαση της 26-9-1990 του Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου της Ελβετίας, BGE 116IaS252, 258, σκ. 5, το Σύνταγμα της οποίας περιλαμβάνει αντίστοιχη προμετωπίδα). Εξ άλλου, οι ελευθερίες της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας που κατοχυρώνει το άρθρο 9 παρ1 της ΕΣΔΑ, όπως έχει κρίνει παγίως το ΕΔΔΑ είναι ένα από τα θεμέλια της “δημοκρατικής κοινωνίας” κατά την έννοια της Συμβάσεως. Όσον αφορά την θρησκευτική της διάσταση, είναι ένα από τα ζωτικότερα στοιχεία που συνιστούν την ταυτότητα των πιστών και την αντίληψή τους για την ζωή, αλλά είναι επίσης ένα πολύτιμο στοιχείο για τους άθεους, τους αγνωστικιστές, τους σκεπτικιστές και τους αδιάφορους. Είναι προϊόν του πλουραλισμού, ο οποίος κατακτήθηκε ακριβά ανά τους αιώνες, που δεν μπορεί να διαχωρισθεί από μια τέτοια κοινωνία. Η ελευθερία αυτή συνεπάγεται, ιδίως, την ελευθερία ενός προσώπου που ασπάζεται ή όχι μια θρησκεία και την ελευθερία να ασκεί ή όχι τα θρησκευτικά του καθήκοντα (βλ. “ασκήσεως ή μη αυτής” αποφ. ΕΔΔΑ της 3-10-2010, πδ κατά Ελλάδος, σκ. 76, της 25-3-1993 Κοκκινάκης κατά Ελλάδος, σκ. 31, της 18-2-1999, Buscarini κατά Αγίου Μαρίνου, σκ. 34 κ.ά.). Περαιτέρω, κατά την αυτή γνώμη, από τον συνδυασμό των διατάξεων των μη υποκειμένων σε αναθεώρηση άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος, του άρθρου 16 παρ. 2 αυτού, του άρθρου 2 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, του άρθρου 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα (ΔΣΑΔΠ) που κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997 (Α’ 25) και του άρθρου 14 της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού (ΔΣΔΠ), η οποία κυρώθηκε με τον ν. 2101/1992 (Α’ 192) συνάγεται ότι υποκείμενο του δικαιώματος της παιδείας και της εκπαίδευσης είναι τόσο οι Έλληνες, ήτοι οι κεκτημένοι την ελληνική ιθαγένεια (βλ. Σε 3317/2014 Ολομ.), όσο και όλοι οι νομίμως ευρισκόμενοι στην Ελλάδα, στο πλαίσιο των υπάρχουσών εκπαιδευτικών δομών και των διατιθέμενων μέσων (ΕΔΔΑ 23-7-1968 Affaire linguistique belge, σκ. Β3). Περαιτέρω, κατά το άρθρο 16 παρ2 του Συντάγματος, το οποίο πρέπει να ερμηνεύεται συστηματικά με τις λοιπές συνταγματικές διατάξεις, λαμβανομένων υπόψη τόσο των συνθηκών κατά την θέσπιση του Συντάγματος όσο και των δεδομένων της σύγχρονης πραγματικότητας, ως ανάπτυξη της “εθνικής συνείδησης” νοείται η συνειδητοποίηση της συμμετοχής στην εθνική κοινότητα που προσδιορίζεται διαχρονικά ως ελληνική με πολιτιστικά και γλωσσικά κριτήρια, ενώ, ως “ανάπτυξη της θρησκευτικής συνειδήσεως” νοείται η εξοικείωση των μαθητών με το θρησκευτικό φαινόμενο στην ιστορική του πορεία και στη σύγχρονη πραγματικότητα, με έμφαση βεβαίως στην παρουσίαση των διδασμάτων και των αρχών της Ορθοδοξίας, δηλαδή της “επικρατούσας” θρησκείας με την προεκτεθείσα έννοια. Κατά ταύτα η ανάπτυξη της “εθνικής συνειδήσεως” κατά το Σύνταγμα δεν εξαρτάται από την ανάπτυξη “θρησκευτικής συνειδήσεως” ούτε από την πίστη σε συγκεκριμένο θρήσκευμα, διότι η ελληνική εθνική συνείδηση απολύτως θεμιτώς μπορεί έχουν και όσοι ασπάζονται διαφορετικό ή δεν ασπάζονται κανένα θρήσκευμα. Η κατά τα ανωτέρω “ανάπτυξη θρησκευτικής συνειδήσεως” επιτυγχάνεται μέσω της υποχρεωτικής διδασκαλίας του μαθήματος των θρησκευτικών στα δημόσια και ιδιωτικά εκπαιδευτήρια βάσει καταλλήλου προγράμματος σπουδών. Για την διαμόρφωση του προγράμματος αυτού και την επιλογή της διδακτέας ύλης, που αποτελούν αμιγώς κρατικές αρμοδιότητες, ο νομοθέτης διαθέτει ευρεία διακριτική ευχέρεια. Η ευχέρεια αυτή οριοθετείται από τις προαναφερθείσες αυξημένης τυπικής ισχύος διατάξεις που καθορίζουν τους σκοπούς της εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων προέχων είναι “η διάπλαση ελεύθερων και υπεύθυνων πολιτών” και κατοχυρώνουν την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, φορέας της οποίας είναι αυτοτελώς και το παιδί, καθώς και το δικαίωμα των γονέων να “φροντίζουν” για την θρησκευτική και ηθική αγωγή των παιδιών τους σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους και να “καθοδηγούν” το παιδί στην άσκηση των παραπάνω δικαιωμάτων του προς τον σκοπό της αναπτύξεως των ικανοτήτων του, δεν παρέχεται όμως στους γονείς δικαίωμα να αξιώσουν από το κράτος την οργάνωση διδασκαλίας συγκεκριμένου περιεχομένου (ΕΔΔΑ 10-1-2017 Osmanoglu, σκ. 92 - 95), σε περίπτωση δε συγκρούσεως των δικαιωμάτων του παιδιού και των γονέων υπερτερεί το δικαίωμα του παιδιού (ibidem σκ. 95, 97, 105, Βαλσάμης, σκ. 37, Johnston 1986, σκ. 63). Από αυτά παρέπεται ότι το

Κράτος κατά την παροχή της εκπαίδευσης, περιλαμβανομένου του μαθήματος των θρησκευτικών, που απευθύνεται σε όλους τους μαθητές και όχι μόνον σε ορθοδόξους μαθητές δεν επιτρέπεται να επιβάλλει συγκεκριμένη “κοσμοθεωρία” ως την μόνη αποδεκτή ή αληθινή, αλλά οφείλει τηρώντας την αρχή της ουδετερότητας, να δημιουργεί τις προϋποθέσεις ώστε οι μαθητές να διαμορφώσουν ελεύθερα την προσωπικότητά τους και να επιλέξουν κριτικά την κοσμοαντίληψη της αρεσκείας τους. Ειδικότερα, το πρόγραμμα θρησκευτικής εκπαίδευσης μπορεί μεν να περιλαμβάνει “πληροφορίες ή γνώσεις θρησκευτικού χαρακτήρα” πλην η μετάδοσή τους πρέπει να είναι “αντικειμενική, κριτική και πλουραλιστική” και να μην επιδιώκει “κατηχητικό σκοπό” (ΕΔΔΑ7.12.1996, Kjeldsen σκ. 53, 29.6.2007 Folgero). Εν όψει τούτων, κατά την γνώμη αυτή, το Σύνταγμα και οι διεθνείς συμβάσεις που προαναφέρθηκαν ουδόλως υποχρεώνουν τον νομοθέτη να προσδώσει στο μάθημα των θρησκευτικών αμιγώς ομολογιακό ή κατηχητικό χαρακτήρα, διότι τούτο θα ισοδυναμούσε όχι με ανάπτυξη θρησκευτικής συνείδησης με την προεκτεθείσα έννοια, αλλά με “επιβολή θρησκευτικής συνείδησης” συγκεκριμένου περιεχομένου, όπερ αντίκειται στις αρχές της θρησκευτικής ουδετερότητας και της πολυφωνίας που διέπουν την παροχή της εκπαίδευσης από το Κράτος και ματαιώνουν το δικαίωμα του μαθητή να επιλέξει και να διαμορφώσει κριτικά ουσιώδες στοιχείο της προσωπικότητάς του και της αντίληψής του για τον κόσμο και τον άνθρωπο. Και ναι μεν οι κείμενες διατάξεις παρέχουν την δυνατότητα εξαίρεσης του μαθητή από μάθημα που αντίκειται στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή τις πεποιθήσεις των γονέων του, πλην η άσκηση της δυνατότητας αυτής αποτελεί έσχατο μέσο διότι δημιουργεί στεγανά μεταξύ των μαθητών και ενισχύει το αίσθημα του αποκλεισμού εις βάρος του ομαδικού πνεύματος που πρέπει να καλλιεργεί το σχολείο, της ενσωμάτωσης στο σχολικό περιβάλλον και της κοινωνικοποίησης του παιδιού (ΕΔΔΑ προαναφερθείσα απόφαση Osmanoglu, σκ.103). Ακριβώς αυτόν τον σκοπό εξυπηρετεί ένα μάθημα θρησκευτικών πολυφωνικό και αξιολογικά ουδέτερο κατά τα εκτεθέντα. Οίκοθεν, εξ άλλου, νοείται ότι οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να συμπληρώσουν τις γνώσεις τους και την θρησκευτική αγωγή τους εκτός σχολείου, όπως στην οικογενειακή εστία ή σε άλλους θεσμούς, όπως το κατηχητικό κ.λπ. (βλ. Αποφάσεις ΕΔΔΑ της 29-6-2007 Folgero σκ. 88 - 89, της 7-2-1976 Kjeldsen, σκ. 50 - 53 κ.ά.).

16. Επειδή, μετά την θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975, ο πρώτος βασικός νόμος που ρύθμιζε τα θέματα οργανώσεως και διοικήσεως της γενικής εκπαίδευσεως ήταν ο ν. 309/1976 (Α' 100). Τα αναλυτικά προγράμματα που εκδόθηκαν με βάση τον νόμο αυτόν καθιερώνουν ως βασικό περιεχόμενο του μαθήματος των θρησκευτικών τη διδασκαλία της ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως [βλ. ενδεικτικά: τους σκοπούς και τη διδακτέα ύλη του μαθήματος των Θρησκευτικών για το Δημοτικό σχολείο πδ 1034/1977 (Α' 347), άρθρο 3 “Αναλυτικό Πρόγραμμα Μαθημάτων Α. Θρησκευτικά 1. Σκοπός: σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών είναι η ανάπτυξη του θρησκευτικού συναισθήματος των μαθητών, η εδραίωση της πίστεως στην χριστιανική θρησκεία και η ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής τους στη θρησκευτική ζωή του λαού μας 2. Διδακτέα Ύλη: Α και Β Τάξεις 1. προσευχές ... 2. ποιήματα και τραγούδια θρησκευτικά ... 3. διδασκαλίες απλές με την ευκαιρία των μεγάλων Θρησκευτικών εορτών: Γέννηση του Κυρίου Ημών Ιησού Χριστού ... 4. Γ Τάξη Α Ιστορίες από την Παλαιά Διαθήκη Δ Τάξη Α Ιστορίες από την Καινή Διαθήκη ... Ε Τάξη Εκκλησιαστική Ιστορία ΣΤ Τάξη Α Λειτουργική ... Β Κατήχηση...”, (βλ. σελ. 3191 επ.), πδ 831/1977 (Α) ωρολόγιο πρόγραμμα του ημερησίου Γυμνασίου και αναλυτικά προγράμματα των Α και Β Τάξεων, Θρησκευτικά “Γενικός Σκοπός του μαθήματος. Σκοπός του μαθήματος των Θρησκευτικών, που διδάσκεται στα Γυμνάσια και τα Λύκεια είναι η φανέρωση των αληθειών του Χριστού για τον Θεό, για τον κόσμο και για τον άνθρωπο, η μύηση των μαθητών στις σωτήριες αλήθειες του χριστιανισμού με την ορθόδοξη πίστη και ζωή, η επίγνωση της ιστορικής διαδρομής της Εκκλησίας και της προσφοράς της στον κόσμο, η βίωση των αληθειών της ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως στις συγκεκριμένες περιστάσεις της καθημερινής ζωής του μαθητή” Τάξη Α σκοπός “Ο λόγος του Θεού” (σελ. 2508), Τάξη Β σκοπός “Ο Λαός του Θεού” (βλ. σελ. 2510, βλ. επίσης το πδ 374/1978 (Α' 79) για τη Γ Γυμνασίου “Θρησκευτικά Ορθόδοξος Πίστις και ζωή Σκοπός να μυήση τους ανησύχους εφήβους των 15 ετών εις τα βασικά δόγματα της Ορθοδόξου Πίστεως δια να μάθουν, τι πρέπει να πιστεύουν. Να θεμελιώση θεωρητικής και θεολογικής την ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου και ιδιαιτέρως του ορθοδόξου χριστιανού” (βλ. άρθρο 1 σελ. 531 και επ.), πδ 91/1984 (Α' 35) για τη Μέση Γενική Εκπαίδευση Γ Γυμνασίου, για το μάθημα των Θρησκευτικών (αποσπάσματα κειμένων Ελλήνων Πατέρων της Ορθόδοξης Εκκλησίας) και πδ 438/1985 (Α' 158) μάθημα των Θρησκευτικών Α Γυμνασίου. Σκοπός “η προετοιμασία του κόσμου για την αποδοχή του Ευαγγελίου του Χριστού Παλαιά Διαθήκη”, Β Γυμνασίου. Η σημασία του προσώπου του Χριστού (θαύματα, παραβολές, ζωή του Χριστού κ.ά) Γ

Γυμνασίου χαρακτηριστικά γεγονότα και μεγάλες ηγετικές μορφές της Εκκλησίας, σελ. 2455 και επομ.].
Επακολούθησε ο

ν. 1566/1985 (Α' 167), με τον οποίο καταργήθηκε ο ως άνω νόμος 309/1976 και θεσπίσθηκαν οι κύριες διατάξεις για τη δομή και λειτουργία της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ο νόμος αυτός περιέχει σαφείς αναφορές στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση. [Βλ. την εισηγητική του έκθεση, στην οποία γίνεται αναφορά στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση ... «...Η εκπαίδευση έχει ως κύριο σκοπό τη διαμόρφωση ενός ολοκληρωμένου και καθολικού ανθρώπου, σε σχέση με τον εαυτό του σε σχέση με το Έθνος (ελληνικός πολιτισμός και παράδοση, ορθόδοξη χριστιανική παράδοση)». Συγκεκριμένα, στο άρθρο 1 του νόμου αυτού ορίζεται ότι: «1. Σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι να συμβάλει στην ολόπλευρη, αρμονική και ισόρροπη ανάπτυξη των διανοητικών και ψυχοσωματικών δυνάμεων των μαθητών, ώστε, ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή, να έχουν τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε ολοκληρωμένες προσωπικότητες και να ζήσουν δημιουργικά. Ειδικότερα υποβοηθεί τους μαθητές: α) Να γίνονται ελεύθεροι, υπεύθυνοι, δημοκρατικοί πολίτες, να υπεραστίζονται την εθνική ανεξαρτησία, την εδαφική ακεραιότητα της χώρας και τη δημοκρατία, να εμπνέονται από αγάπη προς τον άνθρωπο, τη ζωή και τη φύση και να διακατέχονται από πίστη προς την πατρίδα και τα γνήσια στοιχεία της ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης. Η ελευθερία της θρησκευτικής τους πεποιθήσεως είναι απαραβίαστη, α) ... β) ε) 2. Βασικοί συντελεστές για την επίτευξη των παραπάνω σκοπών είναι:

α) ... β) τα αναλυτικά προγράμματα, τα σχολικά βιβλία και τα λοιπά διδακτικά μέσα, καθώς και η σωστή χρήση τους, γ) ... 3. α) Τα αναλυτικά προγράμματα αποτελούν άρτιους οδηγούς του εκπαιδευτικού έργου και περιλαμβάνουν κυρίως: (αα) σαφώς διατυπωμένους, κατά μάθημα, σκοπούς μέσα στα πλαίσια των γενικών και ειδικών, κατά βαθμίδα σκοπών της εκπαίδευσης, (ββ) διδακτέα ύλη επιλεγμένη σύμφωνα με το σκοπό του μαθήματος, σε κάθε επίπεδο, ανάλογη και σύμμετρη προς το ωρολόγιο πρόγραμμα και προς τις αφομοιωτικές δυνατότητες των μαθητών, διαρθρωμένη άρτια σε επιμέρους ενότητες και θέματα, (γγ) ενδεικτικές κατευθύνσεις για τη μέθοδο και τα μέσα διδασκαλίας κάθε ενότητας ή θέματος. β) Τα αναλυτικά προγράμματα καταρτίζονται, δοκιμάζονται πειραματικά, αξιολογούνται και αναθεωρούνται συνεχώς σύμφωνα με τις εξελίξεις στον τομέα των γνώσεων, τις κοινωνικές ανάγκες και την πρόοδο των επιστημών της αγωγής. γ) Τα αναλυτικά προγράμματα της εννιάχρονης υποχρεωτικής εκπαίδευσης ειδικότερα έχουν εσωτερική συνοχή και ενιαία ανάπτυξη των περιεχομένων τους. δ) Τα διδακτικά βιβλία για τους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς συγγράφονται σύμφωνα με τα αναλυτικά προγράμματα. 4. ...». Περαιτέρω, ο ως άνω νόμος ορίζει, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 4, ότι: «1. Σκοπός του δημοτικού σχολείου είναι η πολύπλευρη πνευματική και σωματική ανάπτυξη των μαθητών μέσα στα πλαίσια που ορίζει ο ευρύτερος σκοπός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ειδικότερα, το δημοτικό σχολείο βοηθεί τους μαθητές: α) ... ε) να εξοικειώνονται βαθμιαία, με τις ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες και να τις οργανώνουν σε σύστημα αξιών ... 2. ... 11. Με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ρυθμίζονται θέματα σχετικά με: α) την οργάνωση και λειτουργία των δημοτικών σχολείων, β) ... ε) τα διδασκόμενα μαθήματα και τα εβδομαδιαία ωρολόγια και αναλυτικά προγράμματα ... στ) ... 12. ...» και στο άρθρο 5, ότι:

«1. Σκοπός του γυμνασίου είναι να προωθήσει, μέσα στο πνεύμα του ευρύτερου σκοπού της εκπαίδευσης, την ολόπλευρη ανάπτυξη των μαθητών σε σχέση με τις δυνατότητες που έχουν στην ηλικία αυτή και τις αντίστοιχες απαιτήσεις της ζωής. Ειδικότερα το γυμνάσιο βοηθεί τους μαθητές: α) Να διευρύνουν το σύστημα αξιών τους (ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες), ώστε να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις επιταγές του ... β) ... 2. ... 11. Με προεδρικό διάταγμα, που εκδίδεται με πρόταση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ρυθμίζονται θέματα σχετικά με: α) την οργάνωση και λειτουργία των γυμνασίων κάθε κατεύθυνσης, β) τα διδασκόμενα μαθήματα, γ) τα ωρολόγια και αναλυτικά προγράμματα,

δ) ...». Εν συνεχεία εξεδόθη ο νόμος 2525/1997 (Α' 188), στην διάταξη του άρθρου 7 του οποίου ορίζονται τα εξής: «1. Στους βασικούς συντελεστές της εκπαίδευσης του άρθρου 1 παρ. 2 του ν. 1566/1985 προστίθεται η κατάρτιση Ενιαίου Πλαισίου Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.), το οποίο προσδιορίζει τους στόχους της διδασκαλίας από το δημοτικό σχολείο μέχρι και το λύκειο και προδιαγράφει τα πλαίσια, μέσα στα οποία αναπτύσσεται το περιεχόμενο των αναλυτικών προγραμμάτων. Το Ε.Π.Π.Σ. καταρτίζεται, ύστερα από γνώμη του Π.Ι., με απόφαση του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων». Περαιτέρω με την παράγραφο 2 του του ίδιου ως άνω άρθρου του ν. 2525/1997 προβλέπεται ότι τα θέματα, μεταξύ άλλων,

των άρθρων 4 παρ. 11 (περιπτώσεις ε' στ' και ζ'), 5 παρ. 11 (περιπτώσεις β', γ', ζ', και η') και 8 παρ. 9 (περιπτώσεις β', γ', δ', η' και θ') του ν. 1566/1985 ρυθμίζονται εφεξής με αποφάσεις του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, ύστερα από εισήγηση του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ενώ με την παράγραφο 3 του ως άνω άρθρου 7 αντικαταστάθηκε η παρ. 2 του άρθρου 60 του ν. 1566/1985 και ορίστηκε, μεταξύ άλλων, ότι τα διδακτικά βιβλία γράφονται με βάση τα αναλυτικά προγράμματα και τα προγράμματα σπουδών. Τέλος, με τον ν. 3966/2011 (Α' 118) ιδρύθηκε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.) (άρθρο 1) και καταργήθηκε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (άρθρο 21). Σύμφωνα με το άρθρο 2 του νόμου αυτού: «1. Το Ι.Ε.Π. είναι επιτελικός επιστημονικός φορέας που υποστηρίζει το Υπουργείο Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων στα θέματα που αφορούν την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, καθώς και τη μετάβαση από τη δευτεροβάθμια στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

2. Σκοπός του Ι.Ε.Π. είναι η επιστημονική έρευνα και μελέτη των θεμάτων που αναφέρονται στην προηγούμενη παράγραφο και η διαρκής επιστημονική και τεχνική υποστήριξη του σχεδιασμού και της εφαρμογής της εκπαιδευτικής πολιτικής στα θέματα αυτά. 3. Για την εκπλήρωση του σκοπού του, το Ι.Ε.Π. ασκεί, ιδίως, τις ακόλουθες αρμοδιότητες:

α) Γνωμοδοτεί ή εισηγείται, ύστερα από σχετικό ερώτημα του Υπουργού Παιδείας, Διά Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων ή αυτεπαγγέλτως, αντίστοιχα, για: αα) θέματα σχετικά με τη διαμόρφωση, το διαρκή εκσυγχρονισμό και τη βέλτιστη εφαρμογή της εκπαιδευτικής πολιτικής σε όλους τους τύπους των σχολικών μονάδων, ββ) θέματα που αφορούν τα προγράμματα σπουδών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα σχολικά βιβλία και τα λοιπά διδακτικά μέσα. γγ) ...».

17. Επειδή, με την ήδη προσβαλλόμενη απόφαση, η οποία εκδόθηκε κατ' εφαρμογήν των διατάξεων των άρθρων 4 παρ. 11 εδ. ε' και 5 παρ. 11 εδ. γ' του ν. 1566/1985 και του άρθρου 7 παρ. 1 - 2 του ν. 2525/1997 και κατόπιν της υπ' αριθμ. 29/21.7.2016 πράξεως του Δ.Σ. του Ι.Ε.Π., καθορίστηκε το πρόγραμμα σπουδών (ΠΣ) του μαθήματος των θρησκευτικών στο δημοτικό και στο γυμνάσιο. Στο πρώτο μέρος της απόφασης εκτίθενται οι γενικές κατευθύνσεις και οι βασικοί στόχοι του ΠΣ, καθώς και η δομή και οι κύριοι άξονές του, ενώ στο δεύτερο μέρος αυτής παρατίθενται αναλυτικοί πίνακες με το πρόγραμμα σπουδών για κάθε τάξη του δημοτικού και του γυμνασίου. Ειδικότερα, στο πρώτο μέρος της προσβαλλόμενης απόφασης αναφέρονται, μεταξύ άλλων, τα εξής: «... 1. Οι νέες απαιτήσεις για τη θρησκευτική εκπαίδευση στο ευρωπαϊκό περιβάλλον του μαθήματος των θρησκευτικών (ΜτΘ). Από τις αρχές του 21ου αιώνα, οι διεθνείς εξελίξεις επιβεβαιώνουν ότι η θρησκευτική εκπαίδευση (ΘΕ) αναγνωρίζεται πλέον ως απαραίτητος όρος για την πολύπλευρη και ολοκληρωμένη μόρφωση των μαθητών. Στον ανοικτό ευρωπαϊκό διάλογο για τη σχολική θρησκευτική εκπαίδευση, αλλά και στα επίσημα κείμενα της Ευρώπης για την εκπαίδευση, αναγνωρίζεται πλέον ως κοινό αποδεκτό αίτημα το δικαίωμα όλων των παιδιών για θρησκευτική εκπαίδευση, γεγονός που λειτουργεί ως βασικός μοχλός για την αρτιότερη οργάνωσή της. Κατόπιν τούτου, επιδιώκεται ένα σχολικό ΜτΘ, στο οποίο η συμμετοχή όλων των παιδιών χωρίς καμιά διάκριση και ανεξάρτητα από τη θρησκευτική ή μη δέσμευσή τους θεωρείται αυτονόητη όσο και αναγκαία. Η επίγνωση των κινδύνων που προκύπτουν από τη θρησκευτική απομόνωση αλλά και από τις ποικίλες πολιτικές ή ιδεολογικές χρήσεις της θρησκείας οδηγεί στην ανάγκη, ώστε να αναδειχθούν οι θρησκευτικές αξίες σε πεδία διαλόγου, συνάντησης και ειρηνικής συνύπαρξης των ανθρώπων, ανεξάρτητα από τις θρησκευτικές και πολιτικές πεποιθήσεις ή και τις διαφορές τους ... Κατά συνέπεια, ένα ΜτΘ που εξετάζει θέματα όπως η δικαιοσύνη, η ειρήνη, η καταλλαγή, η κοινωνική συνοχή, η ανεξίθρησκεία, η ευθύνη για τον κόσμο, η αναζήτηση προσωπικού νοήματος, συνάντησης και σχέσης με τον Θεό και τον άλλο, η δημιουργικότητα, η ηθική συμπεριφορά, η ευθύνη για τα κοινωνικά προβλήματα - ζητήματα δηλαδή κρίσιμα για την κοινή ζωή των ανθρώπων στην Ευρώπη τουλάχιστον- θεωρείται ότι προσφέρει σπουδαίες ευκαιρίες, ώστε να εξεταστούν ζητήματα αποκλεισμού και προκατάληψης απέναντι στη θρησκευτική διαφορετικότητα και ταυτόχρονα να προταθούν και να αξιοποιηθούν οι βασικές προϋποθέσεις και δυνατότητες για την ειρηνική συνύπαρξη των πολιτών σε συνθήκες ευημερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης ... Αν και δεν είναι εφικτές ενιαίες και ομοιόμορφες λύσεις ... αναγνωρίζεται από τη διεθνή επιστημονική συζήτηση και τα διεθνή νομικά δεδομένα πως ένα ΜτΘ, το οποίο περιορίζει τη γνώση των μαθητών αποκλειστικά και μόνο στη δική τους θρησκευτική παράδοση έχει πλέον φτάσει στα όριά του. Η σχολική θρησκευτική εκπαίδευση χρειάζεται να καλύπτει έναν ευρύτατο χώρο ενδιαφερόντων και ερωτημάτων των σημερινών μαθητών, τα οποία ξεκινούν από την τοπική θρησκευτική παράδοση αλλά και ταυτόχρονα την υπερβαίνουν, χωρίς αυτό να σημαίνει την υποτίμηση ή τον εξοστρακισμό της. Βασικές

προϋποθέσεις για ουσιαστική ανταπόκριση του ΜτΘ σε αυτή τη σύνθετη ανάγκη είναι: Καταρχάς, η διευρυμένη γνώση «γύρω από τις θρησκείες» αλλά και τις θρησκευτικές και μη θρησκευτικές κοσμοθεωρήσεις που νοηματοδοτούν τον ανθρώπινο βίο. Επιπλέον, οι μαθητές και οι μαθήτριες χρειάζονται μάθηση «μέσα από τη θρησκεία», η οποία θα τους επιτρέψει να συνομιλήσουν με τη ζωντανή πραγματικότητα που αυτή αντιπροσωπεύει σήμερα -και κατεξοχήν της δικής τους θρησκευτικής παράδοσης- και να κατανοήσουν κατά πόσο και με ποιο τρόπο η θρησκεία συνυφίνεται με τα προβλήματα της καθημερινής ζωής και με τις κοινωνικοπολιτισμικές αντιφάσεις και συγκρούσεις. Οι ομοιότητες που έχουν επισημανθεί στους στόχους των ευρωπαϊκών ΜτΘ εκφράζουν αυτή τη συνθετική κατεύθυνση της ΘΕ. Πιο συγκεκριμένα αναγνωρίζεται ότι το ΜτΘ χρειάζεται: - να προσφέρει γνώση και κατανόηση για τα θρησκευτικά «πιστεύω» και τις θρησκευτικές εμπειρίες, - να προσανατολίσει το ενδιαφέρον των μαθητών στην ποικιλία των θρησκευτικών δυνατοτήτων και ηθικών αντιλήψεων που ανιχνεύονται στις θρησκευτικές εμπειρίες, και - να ενθαρρύνει τους μαθητές, ώστε να ευαισθητοποιηθούν προς τη θρησκεία και προς τις θρησκευτικές διαστάσεις της ζωής. Η προσέγγιση αυτή, αν και υπερβαίνει παρωχημένες πρακτικές ομολογιακής μονοφωνίας, δεν προσδίδει στο ΜτΘ φαινομενολογικό γνωσιολογικό προσανατολισμό ούτε το μετατρέπει σε τυπική θρησκευολογική ενημέρωση, η οποία δεν ανταποκρίνεται στα παιδαγωγικά χαρακτηριστικά, στα βαθύτερα ερωτήματα και στα πραγματικά ενδιαφέροντα των μαθητών. Απεναντίας, προωθεί την ενεργητική εμπλοκή των μαθητών ως φορέων της δικής τους παράδοσης και ενθαρρύνει τη θέαση του οικουμενικού μέσα από τις προσωπικές εμπειρίες και στάσεις. Ακόμη, στοχεύει στην εξασφάλιση θρησκευτικής εκπαίδευσης σε όλους τους μαθητές χωρίς εξαιρέσεις. Επιπροσθέτως, θεωρείται πλέον βέβαιο ότι το θρησκευτικό φαινόμενο εξαιτίας της διαχρονικότητάς του επηρεάζει με τον δικό του τρόπο την τοπική και την παγκόσμια ιστορία. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της σύγχρονης ΘΕ, οι θρησκείες εξετάζονται μέσα στο πολιτισμικό τους περιβάλλον χωρίς να διαχωρίζεται η μελέτη της θρησκείας από τον πολιτισμό. Η θρησκεία είναι βασική διήκουσα του πολιτισμού ενός λαού, περιλαμβάνει και νοηματοδοτεί ουσιώδη πολιτιστικά γεγονότα της ζωής του, συγκροτεί και χαρακτηρίζει την πολιτιστική ταυτότητά του. Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι αυτή η «πολιτισμική» έμφαση δεν πρέπει να οδηγεί στον σχετικισμό ή ακόμη χειρότερα στον συγκρητισμό ή και στην παραθεώρηση ζητημάτων που συνδέονται τόσο με τους θεμελιώδεις σκοπούς και τη διδασκαλία κάθε θρησκείας όσο και με τις αντινομίες μεταξύ διαφορετικών θρησκειών... Εν τέλει, στην παρούσα θεώρηση του ΜτΘ προβάλλεται με έμφαση το αίτημα του θρησκευτικού γραμματισμού ως μία καίρια διάσταση της θρησκευτικής αγωγής, η οποία συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτών με θρησκευτική αυτοσυνειδησία και δεκτικότητα στον διάλογο με το διαφορετικό. Ο θρησκευτικός αυτός γραμματισμός βασίζεται στους κανόνες της παιδαγωγικής και επιστημονικής γνώσης και στοχεύει στην κριτική ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης των μαθητών με τις γνώσεις, τις αξίες και τις στάσεις ζωής που παρέχει για τις θρησκείες και από τις θρησκείες, εφαρμόζοντας μια διερευνητική, ερμηνευτική και διαλογική μαθησιακή προσέγγιση. Συνακόλουθα, όλες αυτές οι προϋποθέσεις-προσδοκίες από τη ΘΕ συνοψίζονται στο αίτημα υιοθέτησης κάποιων βασικών κοινών κριτηρίων (standards) για το ΜτΘ των ευρωπαϊκών χωρών. Πιο συγκεκριμένα, αναγνωρίζεται ότι το ΜτΘ:

1. Μπορεί και πρέπει να διδάσκεται σύμφωνα με τους όρους και τα κριτήρια της γενικής εκπαίδευσης στα δημόσια σχολεία.
2. Χρειάζεται να περιλαμβάνει θεωρήσεις διαχριστιανικής και διαθρησκειακής μάθησης, διαλόγου, συνεργασίας και συλλογικότητας.
3. Η διδασκαλία του απαιτεί επαγγελματίες εκπαιδευτικούς, με ισχυρή θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση που έχουν πλήρως κατανοήσει τον ρόλο τους και έχουν αναπτύξει στοχαστικοκριτικές δεξιότητες.

2. Οι συντεταγμένες του Προγράμματος Σπουδών του ΜτΘ. Η παρούσα πρόταση αφορά ένα μάθημα που διατηρεί μεν τον γνωσιακό και παιδαγωγικό χαρακτήρα που είχε ως τώρα, ανοίγεται ωστόσο στις χριστιανικές παραδόσεις της Ευρώπης και τις άλλες θρησκείες. Δίνοντας τις συντεταγμένες αυτού του μαθήματος, διαμορφώνουμε ένα ΠΣ το οποίο ξεκινά από και έχει επίκεντρο τη θρησκευτική παράδοση του τόπου, την παράδοση της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας, όπως αυτή σαρκώθηκε στη ζωή και αποτυπώθηκε στα μνημεία του πολιτισμού του. Κάθε μαθητής/τρια, ανεξαρτήτως της θρησκευτικής του/της ιδιοπροσωπίας, είναι αναγκαίο να γνωρίζει τη θρησκευτική παράδοση του τόπου καταγωγής ή μόνιμης διαμονής του/της. Αυτή είναι η πρώτη και βασική συντεταγμένη του μαθήματος. Η δεύτερη συντεταγμένη είναι η βασική γνωριμία με τις μεγάλες χριστιανικές παραδόσεις που συναντώνται στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο, εκτός της Ορθοδοξίας, όπως ο Ρωμαιοκαθολικισμός και ο Προτεσταντισμός με τις βασικές του ομολογίες. Η τρίτη συντεταγμένη περιλαμβάνει στοιχεία από τα μεγάλα θρησκευόμενα και ιδίως όσα ενδιαφέρουν την ελληνική κοινωνία περισσότερο, δηλαδή τις μονοθεϊστικές παραδόσεις του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ,

καθώς και άλλες θρησκείες που κατά τόπους ή κατά περίπτωση κρίνεται ότι παρουσιάζουν σήμερα αυξημένο ενδιαφέρον. Συνεπώς, πρόκειται για ένα διευρυμένο και με σαφείς θεολογικές προϋποθέσεις μάθημα, το οποίο εξετάζει με ερευνητικό, κριτικό και διαλεκτικό τρόπο τη συνεισφορά κάθε θρησκευτικής παράδοσης στην ιστορία και στον πολιτισμό, αποβλέποντας στον θρησκευτικό γραμματισμό, αλλά και στην ευαισθητοποίηση και στον αναστοχασμό των μαθητών απέναντι στον δικό τους θρησκευτικό προβληματισμό και το πώς αυτός αντικατοπτρίζεται στη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων. Φυσικά δεν είναι δυνατόν στο Ελληνικό σχολείο να μην είναι κεντρικός ο λόγος της Ορθόδοξης θεολογίας και παράδοσης, η οποία μέσα από το ΜτΘ καλείται να προχωρήσει πέρα και από τη νεωτερικότητα αποδεχόμενη τον πλουραλισμό και την ετερότητα, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ταυτόχρονα να μην υποτιμά, να μην σχετικοποιεί, πολύ δε περισσότερο να μην εγκαταλείπει την αυτοσυνειδησία της. Στοιχεία μιας τέτοιας θεολογικής θεώρησης της πολυπολιτισμικότητας ως αλληλοσεβασμού, αποδοχής και ειρηνικής συνύπαρξης με τη θρησκευτική ή όποια άλλη ετερότητα, είναι διάσπαρτα μέσα στην Αγία Γραφή, στην κληρονομιά των Πατέρων της Εκκλησίας, σε κείμενα νεότερων και σύγχρονων χριστιανών στοχαστών, καθώς και σε ποικίλα έργα τέχνης. Συμπερασματικά, το νέο ΠΣ προωθεί μια παιδαγωγικά ευαίσθητη, με ρεαλιστικούς μαθησιακούς στόχους, διδακτικά ευέλικτη και πολυεπίπεδη πρόταση θρησκευτικής αγωγής, η οποία βασίζεται στο ισχύον νομικό πλαίσιο και ανταποκρίνεται στις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες. Έχει ως επίκεντρο την Ορθόδοξη παράδοση αλλά διαφοροποιείται από την κατήχηση, διασώζει εύλογες και αναγκαίες ισορροπίες ανάμεσα στο οικείο και στο έτερο χωρίς να μετατρέπει το μάθημα σε Θρησκευολογία. 3. Γενικοί σκοποί και προσανατολισμοί του ΜτΘ στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. 1. Να οικοδομήσει ένα στιβαρό μορφωτικό πλαίσιο/πεδίο γνώσης και κατανόησης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας, ως πνευματικής και πολιτισμικής παράδοσης της Ελλάδας και της Ευρώπης αλλά και ως ζωντανής πηγής έμπνευσης, πίστης, ηθικής και νοηματοδότησης: για τον κόσμο και τον άνθρωπο, τη ζωή και την ιστορία. 2. Να παρέχει στους μαθητές, ανεξάρτητα από την προσωπική τους θρησκευτική τοποθέτηση, ικανοποιητική κατάρτιση για τη φύση και τον ρόλο του θρησκευτικού φαινομένου, στο σύνολό του και στις επιμέρους εκφάνσεις του, δηλαδή τις μεγάλες και ζωντανές θρησκείες του κόσμου, εφόσον θεωρούνται πηγές πίστης, πολιτισμού και ηθικού τρόπου ζωής. 3. Να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και να προσφέρει τις ευκαιρίες, ώστε οι μαθητές να αναπτύξουν ικανότητες και επάρκειες - αλλά και διαθέσεις και στάσεις- που χαρακτηρίζουν τον θρησκευτικά εγγράμματο άνθρωπο, καλλιεργώντας παράλληλα την ηθική και κοινωνική του ευαισθησία. 4. Να συντελέσει στη γνωριμία, στην κριτική κατανόηση, στον σεβασμό και στον διάλογο μεταξύ ανθρώπων με διαφορετικές απόψεις, αντιλήψεις ή δεσμεύσεις πάνω σε ζητήματα πίστης και ηθικού προσανατολισμού. 5. Να συνεισφέρει δημιουργικά στον ελεύθερο και υπεύθυνο αυτοπροσδιορισμό της προσωπικής ταυτότητας των μαθητών, καθώς και στην ολόπλευρη (θρησκευτική, γνωστική, πνευματική, κοινωνική, ηθική, ψυχολογική, αισθητική και δημιουργική) ανάπτυξή τους, μέσα από την αναζήτηση του νοήματος και την υπαρξιακή αναμέτρηση με την πολυπλοκότητα του μυστηρίου της ζωής. Οι γενικοί αυτοί σκοποί του ΜτΘ μπορούν να εξειδικευτούν στους παρακάτω επιμέρους εκπαιδευτικούς προσανατολισμούς και στόχους/προτεραιότητες που επιδιώκουν: 1. Την κριτική κατανόηση των δογματικών, λατρευτικών, υπαρξιακών και πολιτισμικών εκφράσεων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, των άλλων μεγάλων χριστιανικών ομολογιών, καθώς και άλλων θρησκευμάτων, 2. την ανάδειξη των οικουμενικών αξιών τόσο του Χριστιανισμού όσο και των άλλων θρησκειών του κόσμου, 3. τη διερεύνηση πτυχών και όψεων της τοπικής θρησκευτικής ιστορίας και παράδοσης, με στόχο τη γνώση, τη διαφύλαξη και την ανανέωση της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς, 4. την προσέγγιση της θρησκευτικής πίστης γενικότερα και του Χριστιανισμού ιδιαίτερα με πολλαπλά κριτήρια (πολιτισμικά, ηθικά, κοινωνικά, ιστορικά, προσωπικά, θεολογικά), 5. την αποκωδικοποίηση του θρησκευτικού υποβάθρου των πολιτισμικών παραδόσεων και την αναγνώριση των θρησκευτικών διαστάσεων του σύγχρονου πολιτισμού, 6. την κατανόηση των αξιών αλλά και των αρνητικών ή επικίνδυνων εκφράσεων που κάποιες θρησκείες εμπεριέχουν, διατηρούν ή υποβάλλουν, 7. την κατανόηση της εποχής και των αναγκών της και τη μεθερμηνεία του θεολογικού λόγου στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, 8. τον προβληματισμό και την έμπρακτη ευαισθητοποίηση απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα της εποχής, τα υπαρξιακά ερωτήματα και τα ηθικά διλήμματα του ανθρώπου, 9. τον σεβασμό του δικαιώματος κάθε ανθρώπου στη θρησκευτική ελευθερία, την αναζήτηση και τον θρησκευτικό αυτοπροσδιορισμό, 10. την αναγνώριση και τον σεβασμό στην ιδιαίτερη θρησκευτική και πολιτιστική προέλευση και συνάφεια κάθε μαθητή, 11. την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης και τη διαφύλαξη του φυσικού περιβάλλοντος, 12. την ανθρωπιστική προσέγγιση της θρησκευτικής μάθησης, με την παράλληλη αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία, 13. την ανάδειξη του

ολιστικού και μεταμορφωτικού για τον άνθρωπο χαρακτήρα της θρησκευτικής εκπαίδευσης, 14. τη θεμελίωση της θρησκευτικής εκπαίδευσης σε στέρεες παιδαγωγικές θεωρήσεις και στη συνεχή ενημέρωση για τις σύγχρονες φιλοσοφικές αντιλήψεις περί γνώσης και τον διάλογο μαζί τους, 15. τη συνεισφορά του ΜτΘ στη διαμόρφωση μαθητών που αναπτύσσουν θετική γνώμη και στάση προς τη μάθηση, εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και ευθύνη για τον κόσμο. 4. Δομή και διάρθρωση των περιεχομένων του ΠΣ. ... Με βάση την προοπτική αυτή και λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη την ηλικιακή ιδιαιτερότητα των μαθητών, προτείνουμε μια σταδιακή μετάβαση στον τρόπο προσέγγισης των θεματικών αξόνων του ΜτΘ, ως εξής: Δημοτικό - Ο κόσμος της θρησκείας. Εδώ προσεγγίζεται η θρησκεία αυτή καθαυτή δηλαδή, πρόκειται για μια σταδιακή χαρτογράφηση και αναγνώριση των βασικών εξωτερικών χαρακτηριστικών της. Στη βαθμίδα αυτή παρέχονται αφηγηματικά στοιχεία γύρω από τα πρόσωπα, τα έθιμα, τα σύμβολα, τις παραδόσεις, την ιστορία, τα μνημεία, την κοινωνική και πολιτιστική ζωή των θρησκευτικών παραδόσεων. Η πορεία αυτή έχει ως αφετηρία την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση, δηλαδή, την παράδοση του τόπου μας και κατόπιν προσανατολίζεται στον θρησκευτικό ορίζοντα των εγγύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών και εν συνεχεία ορισμένων στοιχείων από τις ανατολικές θρησκείες ... Γυμνάσιο - Θρησκεία και ιστορία ως έκφραση πολιτισμού. Πρόκειται για μελέτη της θρησκείας και του πολιτισμού που αυτή παρήγαγε ιστορικά μέσα από μια αμφίδρομη διαδικασία: αφενός έκφρασης, μαρτυρίας και ερμηνείας του εσωτερικού της βιώματος σε μορφές επικοινωνίας και, αφετέρου, αναμέτρησης και διαλόγου με την εκάστοτε εποχή και τα συστήματα-παραδείγματα νοηματοδότησης του ανθρώπινου βίου. Έτσι, δίνεται έμφαση στη ζωή, στην ιστορία, στην τέχνη και στον πολιτισμό που σάρκωσαν ο Χριστιανισμός, ιδιαίτερα η Ορθοδοξία, και οι μεγάλες θρησκευτικές παραδόσεις, ενώ γίνεται και μια κριτική παρουσίασή τους μέσα από θεμελιώδεις άξονες, όπως Θεός, κόσμος, άνθρωπος, ηθική, κοινωνία, πολιτισμός, σύγχρονη ζωή ... 5. Διδακτικές προσεγγίσεις και μαθησιακές διαδικασίες στο ΜτΘ. Στο ΜτΘ δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις διαδικασίες μάθησης με βάση τις σύγχρονες γνωσιολογικές, παιδαγωγικές και διδακτικές θεωρίες, που μπορούν να υποστηρίξουν τόσο την προαγωγή του θρησκευτικού γραμματισμού των μαθητών όσο και την προετοιμασία ελεύθερων, ενεργών και υπεύθυνων πολιτών. Βασικοί άξονες στη διδασκαλία του ΜτΘ είναι: ... 6. Η δομή και η λειτουργικότητα των ενοτήτων του ΠΣ. α. Βασικός σκοπός κάθε κύκλου. Παρουσιάζεται η βασική επιλογή του ΠΣ ως προς τη θρησκευτική εκπαίδευση των μαθητών σε κάθε βαθμίδα, οι οποίοι καλούνται να συνομιλήσουν με τα ζητήματα των Θεματικών Ενοτήτων και να οικοδομήσουν τη θρησκευτική τους γνώση ... β. Βασικοί άξονες τάξης (για το Γυμνάσιο). Αναδεικνύονται οι ιδέες - κλειδιά πάνω στις οποίες αναπτύσσονται οι βασικοί και κατευθυντήριοι άξονες κάθε τάξης και διασαφηνίζονται η κατεύθυνση και η λογική οργάνωσης των Θεματικών Ενοτήτων της τάξης ... γ. Γενικοί στόχοι τάξης. Περιγράφονται αδρομερώς οι επιδιώξεις της θρησκευτικής μάθησης σε κάθε τάξη ... δ. Οι Θεματικές Ενότητες (ΘΕ). Πρόκειται για ένα πλαίσιο διευρυμένης έρευνας και εμβριθούς ανάλυσης των προτεινόμενων θεμάτων ... ε. Οι 3 οριζόντιες στήλες κάθε Θεματικής Ενότητας. Α. Προσδοκώμενα Μαθησιακά Αποτελέσματα (ΠΜΑ). Τα ΠΜΑ δεν εξειδικεύουν ούτε μετασχηματίζουν διδακτικά τους γενικούς στόχους της τάξης αλλά περιορίζονται στην περιγραφή των αποτελεσμάτων της διδασκαλίας (στο ΤΙ, δηλαδή, μπορούν να κάνουν οι μαθητές μετά την πραγματοποίησή της) ... Β. Βασικά Θέματα (ΒΘ) της Θεματικής Ενότητας. Καταγράφουν τις πλευρές του θέματος, τις οποίες θα επεξεργαστούν οι μαθητές, καθώς και το βασικό *corpus* γνώσεων γύρω από το θέμα που χρειάζεται να οικοδομήσουν ... Γ. Ενδεικτικές Δραστηριότητες. Πρόκειται για στοχευμένες και προσεκτικά προετοιμασμένες από τον εκπαιδευτικό δράσεις ... Δ. Εκπαιδευτικό Υλικό (ΕΥ). Η εφαρμογή του παρόντος ΠΣ απαιτεί την παραγωγή νέου, πρωτότυπου και συμβατού εκπαιδευτικού υλικού, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης φιλοσοφίας και μεθοδολογίας του ... Ε. Οι επάρκειες (Ε). Οι Ε καταγράφουν τις ικανότητες, δεξιότητες, στάσεις, αξίες και διαθέσεις που αναμένεται να αναπτύξουν οι μαθητές σε κάθε κύκλο ή τάξη, καθώς εξελίσσεται η θρησκευτική τους εκπαίδευση ... ΣΤ. Αξιολόγηση. Όπως είναι φυσικό, στο ΠΣ διαδικασίας η αξιολόγηση των μαθητών υπερβαίνει την ποσοτικού χαρακτήρα αθροιστική (τελική) αξιολόγηση των επιδόσεών τους και προσανατολίζεται στον έλεγχο ποιοτικότερων χαρακτηριστικών που προϋποθέτουν την ολιστική προσέγγιση του μαθητή ...» (βλ. σχετικώς και το 159005/Δ2/27.9.2016 έγγραφο του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων με θέμα «Οδηγίες εφαρμογής των νέων Προγραμμάτων Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο», καθώς και τον οικείο οδηγό εκπαιδευτικών για το μάθημα των θρησκευτικών, που έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Ι.Ε.Π.). Περαιτέρω, το δεύτερο μέρος της προσβαλλομένης απόφασης περιλαμβάνει α) το πρόγραμμα σπουδών

του Δημοτικού, το οποίο διακρίνεται σε Α Κύκλο (Γ και Δ Δημοτικού) και Β Κύκλο (Δ και Ε Δημοτικού) και β) το πρόγραμμα σπουδών του Γυμνασίου. Στο Μέρος αυτό, για κάθε τάξη αναφέρονται αφ' ενός οι γενικοί στόχοι, αφ' ετέρου δε παρατίθεται αριθμός θεωρητικών ενοτήτων (8 για την Γ Δημοτικού, 7 για κάθε μια από τις Δ - ΣΤ Τάξεις του Δημοτικού, 6 για την Α και Β Γυμνασίου και 7 για την Γ Γυμνασίου). Σε κάθε μία δε από αυτές περιγράφονται σε 3 στήλες α) «τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα» β) «τα βασικά θέματα» και γ) «οι ενδεικτικές δραστηριότητες. Ειδικότερα οι ανωτέρω θεματικές ενότητες είναι οι εξής: α) για την Γ Δημοτικού (“Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες”) 1. “Ζούμε μαζί”, 2. “Η χαρά της γιορτής”, 3. “Κυριακή: Μια σημαντική ημέρα της εβδομάδας”, 4. “Τα Χριστούγεννα. Ο Θεός γίνεται άνθρωπος”, 5. “Τα παιδιά: Η χαρά και η ελπίδα του κόσμου”, 6. “Ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός;”, 7. “Γιορτάζοντας το Πάσχα”, 8. “Ο κόσμος μας, ένα στολίδι”, β) για τη Δ' Δημοτικού (“Ανακαλύπτουμε εικόνες, πρόσωπα και ιστορίες”) 1. “Όταν οι άνθρωποι προσεύχονται”, 2. “Η Μητέρα του Χριστού”, 3. “Σπουδαία “παιδιά””, 4. “Όλοι ίσοι, όλοι διαφορετικοί”, 5. “Ιεροί τόποι και ιερές πορείες”, 6. “Χριστιανοί άγιοι και ιερά πρόσωπα άλλων θρησκειών”, 7. “Ιερά βιβλία”, γ) για την Ε' Δημοτικού (“Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα”) 1. “Μαθητές και δάσκαλοι”, 2. “Συμπόρευση με όρια και κανόνες”, 3. “Προχωράμε αλλάζοντας”, 4. “Προφήτες της Βίβλου: Κλήση για μετάνοια και αναγγελία του ερχομού του Μεσσία”, 5. “Η Εκκλησία του Χριστού μπαίνει στην ιστορία”, 6. “Αποστολές για την “καλή είδηση””, 7. “Ανακαλύπτοντας τα κείμενα της Καινής Διαθήκης”, δ) για τη ΣΤ' Δημοτικού (“Ανακαλύπτουμε κείμενα, μνημεία, τόπους και γεγονότα”) 1. “Οι πρώτοι Χριστιανοί: Δυσκολίες και περιπέτειες”, 2. “Διωγμοί και εξάπλωση του Χριστιανισμού. Πρόσωπα και μαρτυρίες”, 3. “Η Αγία Γραφή, ένα ιστορικό και διαχρονικό βιβλίο”, 4. “Η Θεία Ευχαριστία: Πηγή και κορύφωση της ζωής της Εκκλησίας”, 5. “Από τους Χριστιανούς της χώρας μας στους Χριστιανούς του κόσμου”, 6. “Θρησκείες στη χώρα μας”, 7. “Μνημεία και τόποι χριστιανικής λατρείας: Αποτυπώσεις της πίστης”. Για το Γυμνάσιο οι θεματικές ενότητες είναι οι εξής: α) για την Α' Γυμνασίου (“Πορεία και ανάπτυξη”): 1. “Μεγαλώνουμε και αλλάζουμε”, 2. “Η συνάντηση του Χριστιανισμού με τον Ελληνισμό”, 3. “Πως ζουν οι Χριστιανοί; Η νέα ζωή της Εκκλησίας”, 4. “Πως παίρνονται οι αποφάσεις”, 5. “Μονοθεϊστικές θρησκείες: Ιουδαϊσμός και Ισλάμ”, 6. “Θρησκευτικές αναζητήσεις της μακρινής Ανατολής”, β) για τη Β' Γυμνασίου (“Πορεία μέσα από αντιθέσεις”): 1. “Μπορούν οι άνθρωποι να εικονίζουν τον Θεό;”, 2. “Ποιος είναι ο Θεός των Χριστιανών; “Τίνα με λέγουσιν οι άνθρωποι είναι;”, 3. “Ποιος είναι ο άνθρωπος;”, 4. “Εμείς και οι “άλλοι””, 5. “Διάσπαση και αντιπαλότητα στις θρησκείες”, 6. “Ορθοδοξία και νέος Ελληνισμός”, γ) για τη Γ' Γυμνασίου (“Από το τοπικό στο οικουμενικό”): 1. “Η Χριστιανοσύνη στον σύγχρονο κόσμο”, 2. “Το ζήτημα της θρησκείας στη σύγχρονη Ευρώπη”, 3. “Σύγχρονες θρησκευτικές μορφές στην Ορθοδοξία και στον κόσμο”, 4. “Που είναι ο Θεός;”: Η οδύνη του σύγχρονου κόσμου και το αίτημα της σωτηρίας από το κακό”, 5. “Ελπίδα και αγώνας για τη μεταμόρφωση του κόσμου”, 6. “Από την αρχή έως το τέλος του κόσμου”, 7. “Διευρύνοντας τις εμπειρίες μας/Χτίζοντας τον κόσμο μας (Project)”.

18. Επειδή, όπως έχει εκτεθεί, με την διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών επιδιώκεται, κατά τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 16 του Συντάγματος, η ανάπτυξη ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως και, ως εκ τούτου, εν όψει και της διατάξεως της παρ. 1 του άρθρου 13 του αυτού περί θρησκευτικής ελευθερίας, η διδασκαλία του μαθήματος αυτού δεν μπορεί παρά να απευθύνεται αποκλειστικά στους ορθόδοξους χριστιανούς μαθητές. Η προσβαλλόμενη, όμως, υπουργική απόφαση ρητώς εξαγγέλλει, ήδη στην αρχή της παρ. 1 του άρθρου μόνου αυτής, ότι με το περιεχόμενο σε αυτήν Πρόγραμμα Σπουδών για τις Γ - ΣΤ τάξεις του Δημοτικού και για το Γυμνάσιο «επιδιώκεται ένα σχολικό ΜτΘ, στο οποίο η συμμετοχή όλων των παιδιών χωρίς καμιά διάκριση και ανεξάρτητα από θρησκευτική ή μη δέσμευσή τους, θεωρείται αυτονόητη όσο και αναγκαία» (βλ. και παρ 2 «κάθε μαθητής ή μαθήτρια ανεξαρτήτως της θρησκευτικής του/της ιδιοπροσωπίας, είναι αναγκαίο να γνωρίζει ...»). Στο πλαίσιο της εξυπηρετήσεως του ως άνω σκοπού, η προσβαλλόμενη υπουργική απόφαση, στην παρ. 2 αυτής αναφέρει ότι το Πρόγραμμα Σπουδών «ξεκινά από και έχει ως επίκεντρο τη θρησκευτική παράδοση του τόπου, την παράδοση της Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας», η οποία χαρακτηρίζεται ως «η πρώτη και βασική συντεταγμένη του μαθήματος» ως «δεύτερη συντεταγμένη» του μαθήματος των θρησκευτικών, η προσβαλλόμενη αναφέρει την «βασική γνωριμία με τις μεγάλες χριστιανικές παραδόσεις που συναντώνται στην Ευρώπη και γενικότερα στον κόσμο, εκτός της Ορθοδοξίας, όπως ο Ρωμαιοκαθολικισμός και ο Προτεσταντισμός με τις βασικές τους ομολογίες», ενώ ως «τρίτη συντεταγμένη» αναφέρει η προσβαλλόμενη «στοιχεία από τα μεγάλα θρησκευτικά και ιδίως όσα ενδιαφέρουν την ελληνική κοινωνία περισσότερο, δηλαδή τις μονοθεϊστικές

παραδόσεις του Ιουδαϊσμού και του Ισλάμ, καθώς και άλλες θρησκείες που κατά τόπους ή κατά περίπτωση κρίνεται ότι παρουσιάζουν σήμερα αυξημένο ενδιαφέρον». Εν όψει τούτων η προσβαλλόμενη - επικαλούμενη, μεταξύ άλλων, "τη διεθνή επιστημονική συζήτηση και τα διεθνή νομικά δεδομένα" καθώς και "τους στόχους των ευρωπαϊκών ΜτΘ"- προσδιορίζει το μάθημα των θρησκευτικών ως «ένα διευρυμένο και με σαφείς θεολογικές προϋποθέσεις μάθημα, το οποίο εξετάζει με ερευνητικό, κριτικό αλλά και διαλεκτικό τρόπο τη συνεισφορά κάθε θρησκευτικής παράδοσης στην ιστορία και στον πολιτισμό, αποβλέποντας στον θρησκευτικό γραμματισμό, αλλά και στην ευαισθητοποίηση και στον αναστοχασμό των μαθητών απέναντι στον δικό τους θρησκευτικό προβληματισμό». Με τον σκοπό, όμως, αυτό που πραγματώνεται με το περιεχόμενο του εν λόγω προγράμματος σπουδών, το οποίο, όπως περιγράφεται στις επιμέρους θεματικές ενότητες (ΘΕ) για κάθε τάξη, περιλαμβάνει σε ικανό βαθμό διδασκαλία και δογμάτων, ηθικών αξιών και παραδόσεων διαφόρων, πέραν της Ορθοδοξίας, θρησκειών, η πληττόμενη υπουργική απόφαση προσβάλλει την θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 13 παρ. 1) των ορθοδόξων χριστιανών μαθητών, για την ανάπτυξη της ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως των οποίων ενδιαφέρονται οι ήδη αιτούντες, αλλά και εκείνων εκ των ετεροδόξων ή αλλοθρήσκων μαθητών, για τους οποίους παρέχεται, όπως έχει εκτεθεί, η δυνατότητα διδασκαλίας αποκλειστικώς της οικείας θρησκευτικής πίστεως. Πέραν των ανωτέρω, από την περιγραφή των «γενικών στόχων» κάθε τάξης και το περιεχόμενο των επιμέρους θεματικών εννοιών (τόσο από τα «βασικά θέματα» καθεμιάς όσο και από τα «προδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα» και τις «ενδεικτικές δραστηριότητες») προκύπτει επίσης ότι με την διδασκαλία του εν λόγω μαθήματος επιδιώκονται και στόχοι οι οποίοι, πέραν των ως άνω τριών «συντεταγμένων», εκφεύγουν ακόμη και από ένα αμιγώς «θρησκευολογικό» πρότυπο μαθήματος, αναγόμενοι σε άλλα διδακτικά αντικείμενα (όπως η κοινωνιολογία, φιλοσοφία, κοινωνική και πολιτική αγωγή, οικολογία, τέχνες κ.ά.). Περαιτέρω, στο πλαίσιο της ανωτέρω στοχοθεσίας, η διδασκαλία στοιχείων της ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως καταλαμβάνει μεν σημαντικό μέρος του προγράμματος σπουδών που εισάγεται με την προσβαλλόμενη απόφαση, η διδασκαλία, όμως, αυτή δεν είναι ικανή να αναπτύξει, ήτοι να εμπεδώσει και να ενισχύσει, όπως επιβάλλεται από την διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 16 του Συντάγματος, την ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση των μαθητών, διότι, όπως εκτίθεται κατωτέρω, η διδασκαλία αυτή α) είναι ελλιπής κατά περιεχόμενο, β) δεν είναι αυτοτελής, αμιγής και διακριτή σε σχέση με την διδασκαλία στοιχείων αναφερομένων σε άλλα δόγματα ή θρησκείες, με αποτέλεσμα να προκαλείται σύγχυση στους μαθητές ως προς το περιεχόμενο της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας, και γ) δεν είναι επαρκής από την άποψη του χρόνου που διατίθεται για αυτήν. Ειδικότερα, το πρόγραμμα σπουδών που εισάγεται με την προσβαλλόμενη απόφαση παρουσιάζει -όπως προκύπτει και από το περιεχόμενο προηγουμένων προγραμμάτων που αναφέρονται αποκλειστικώς στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία (π.χ. πδ 91/1984, πδ 374/1078, πδ 831/1977, πδ 1034/1977)- σοβαρές ελλείψεις ως προς το περιεχόμενο της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας. [Όπως ενδεικτικώς: δεν γίνεται αναφορά στην Αγία Ομοούσιο και Αδιαίρετο Τριάδα (την οποία επικαλούνται στην κεφαλίδα τους όλα τα ελληνικά Συντάγματα που ίσχυσαν μέχρι σήμερα) και δη σύμφωνα με το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, ενώ στην ΘΕ 6 της Γ τάξης του Δημοτικού (με τίτλο «ποιος είναι ο Ιησούς Χριστός») ο Ιησούς Χριστός παρουσιάζεται ως «ξένος», ως «προδοκώμενος Μεσσίας», ως «δάσκαλος που όλοι θαυμάζουν», ως «αγαπημένος φίλος», όχι όμως ως Σωτήρας του κόσμου]. Στις εν λόγω ελλείψεις εντάσσεται και η μη οριοθέτηση της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας με επισήμανση των χαρακτηριστικών της στοιχείων που την διακρίνουν από άλλα χριστιανικά δόγματα και άλλες θρησκείες. Αντιθέτως, στο επίμαχο πρόγραμμα σπουδών δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην προβολή στοιχείων κοινών στην διδασκαλία τόσο της ορθόδοξης εκκλησίας όσο και άλλων χριστιανικών δογμάτων και άλλων θρησκειών. Δεύτερος παράγοντας που καθιστά το επίμαχο πρόγραμμα σπουδών απρόσφορο για την ανάπτυξη ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως είναι το γεγονός ότι η διδασκαλία στοιχείων της ορθόδοξης χριστιανικής πίστεως δεν γίνεται αυτοτελώς και διακριτώς, αλλά εκ παραλλήλου -πολλές φορές στο πλαίσιο της ίδιας ώρας διδασκαλίας- και ισοτίμως με τη διδασκαλία στοιχείων, συχνά υπερβολικά λεπτομερειακών, άλλων θρησκειών ή χριστιανικών ομολογιών [π.χ. στην Γ τάξη του Δημοτικού από τις οκτώ θεματικές ενότητες (ΘΕ) μόνο οι ΘΕ 4, 6 και 7 έχουν αμιγώς ή κυρίως χριστιανική, όχι αποκλειστικώς ορθόδοξη, θεματολογία, ενώ οι ΘΕ 1, 4, 5, 6 και 7 έχουν εκτενείς αναφορές και σε άλλες θρησκείες/, στην Ε τάξη του Δημοτικού από τις επτά ΘΕ αμιγώς χριστιανική, όχι αποκλειστικώς ορθόδοξη, θεματολογία έχουν οι ΘΕ 4, 5, 6 και 7, ενώ οι υπόλοιπες τρεις έχουν εκτενείς αναφορές και σε άλλες θρησκείες/στην ΣΤ τάξη του Δημοτικού από τις επτά ΘΕ μόνο η ΘΕ 4 έχει αμιγώς ορθόδοξη θεματολογία, οι ΘΕ 1, 2, 3 και 7 έχουν χριστιανική, όχι αποκλειστικά ορθόδοξη, θεματολογία, η ΘΕ 5 αναφέρεται στις διάφορες χριστιανικές ομολογίες, ενώ η ΘΕ 6 αποκλειστικά σε άλλες θρησκείες. Στην

Α Τάξη του Γυμνασίου από τις έξι ΘΕ οι ΘΕ 1 - 4 έχουν χριστιανική, όχι αποκλειστικά ορθόδοξη, θεματολογία, ενώ οι ΘΕ 5 και 6 έχουν ως αποκλειστικά αντικείμενα τον Ιουδαϊσμό, το Ισλάμ και τις «θρησκείες της μακρινής Ανατολής»/στην Β τάξη του Γυμνασίου από τις έξι ΘΕ στην ορθοδοξία αποκλειστικά αναφέρεται μόνο η ΘΕ 6, η ΘΕ 2 αναφέρεται κυρίως σε χριστιανική, όχι αποκλειστικά ορθόδοξη, θεματολογία, ενώ οι ΘΕ 1, 3, 4 και 5 περιέχουν θεματολογία που αφορά σε όλες τις θρησκευτικές παραδόσεις/στην Γ τάξη του Γυμνασίου από τις έξι ΘΕ οι ΘΕ 1, 3, 5 και 6 έχουν θεματολογία εν γένει χριστιανική, όχι αποκλειστικά ορθόδοξη, ενώ οι ΘΕ 2 και 4 αφορούν σε όλες τις θρησκείες του κόσμου]. Η αναφορά, εξ άλλου, στις διδασκαλίες άλλων θρησκειών δεν είναι μόνο εκτενής, παράλληλη και ταυτόχρονη (στο πλαίσιο δηλαδή της ίδιας ΘΕ) με την χριστιανική εν γένει, σπανίως δε αποκλειστικά ορθόδοξη, διδασκαλία, αλλά περιλαμβάνει πλήθος υπερβολικά λεπτομερειακών στοιχείων [όπως ενδεικτικώς: αναφορά σε εβραϊκές εορτές και τελετές (Ρος Ασανά, Πέσαχ, Σαβουώτ, Σουκώτ, Χανουκά κ.ά.), στις ΘΕ 2 της Γ Δημοτικού, ΘΕ 4 της Δ Δημοτικού και ΘΕ 5 της Α Γυμνασίου/αναφορά σε μουσουλμανικές εορτές («Ιντ αλ-φίτρ») στην ΘΕ 2 της Γ Δημοτικού/αναφορά στα 99 ονόματα του Αλλάχ και σε σύμβολα του Θεού (όπως η ινδουιστική σβάστικα, το γιν και το γιάνγκ κ.ά.) στη ΘΕ 2 της Γ Δημοτικού/αναφορά σε όρους και έννοιες του Ισλάμ (Σαχάντα, Χαντίθ, Ούμμα) και του Ιουδαϊσμού (σεμά, τεφιλίν, μεζουζά), στην ΘΕ 5 της Α Γυμνασίου/αναφορά στις «φαντασμαγορικές εορτές» (Diwali, Pongal, Holi) του ινδουισμού και σε λατρευτικές συνήθειες (γιάντρας, μάντρα, μάνταλα) του ινδουισμού και του βουδισμού στη ΘΕ 6 της Α Γυμνασίου]. Επίσης στις ΘΕ κάθε τάξης περιέχονται, όπως έχει εκτεθεί, και «ενδεικτικές δραστηριότητες» στις οποίες περιλαμβάνονται, στο πλαίσιο του μαθήματος των θρησκευτικών, η εκμάθηση χορών από άλλες χώρες και η οργάνωση διαγωνισμού χορού (ΘΕ 5 της Γ Δημοτικού), η δημιουργία χορογραφίας (ΘΕ 5 της Γ Γυμνασίου), μουσική κλασική και κινεζική (ΘΕ 5 και 8 της Γ Δημοτικού, ΘΕ 6 της Α Γυμνασίου), ελαφρά και «λαϊκά» τραγούδια (ΘΕ 2 της Δ Δημοτικού, ΘΕ 4 και 5 της Γ Γυμνασίου). Από τα ανωτέρω στοιχεία του εισαγόμενου με την προσβαλλόμενη απόφαση προγράμματος σπουδών καθίσταται σαφές ότι με αυτό δεν παρέχεται μία αμιγώς ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία, αλλά προκαλείται σύγχυση στη θρησκευτική συνείδηση των ορθοδόξων χριστιανών μαθητών, στους οποίους αποκλειστικά, όπως έχει εκτεθεί, μπορεί να απευθύνεται, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 16 παρ. 2 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος, το μάθημα των θρησκευτικών, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται, κατά την πρώτη από τις συνταγματικές αυτές διατάξεις, ως σκοπός της παιδείας, η ανάπτυξη της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκευτικής συνειδήσεως. Τέλος, εν όψει αφ' ενός μεν του αριθμού των ωρών διδασκαλίας που προβλέπονται από την προσβαλλόμενη απόφαση για το μάθημα των θρησκευτικών (56 - 58 ώρες διδασκαλίας για κάθε μία από τις Γ - ΣΤ τάξεις του Δημοτικού και 46 - 48 για τις Α - Γ τάξεις του Γυμνασίου) εντός του, οκτάμηνης περίπου διάρκειας, σχολικού έτους, αφ' ετέρου δε της συνυπάρξεως σε εκτενή βαθμό, στο πλαίσιο του μαθήματος αυτού, στοιχείων αναφερομένων σε άλλα δόγματα και σε άλλες θρησκείες, παρίσταται ανεπαρκής για την επίτευξη του προπεριγραφέντος συνταγματικού σκοπού (της αναπτύξεως δηλαδή ορθόδοξης χριστιανικής θρησκευτικής συνειδήσεως) ο χρόνος ο οποίος διατίθεται για την διδασκαλία των δογμάτων, ηθικών αξιών και παραδόσεων της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού.

19. Επειδή, από όλα τα ανωτέρω συνάγεται ότι η προσβαλλόμενη απόφαση έρχεται σε αντίθεση α) προς την διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Συντάγματος (η οποία αποτελεί το βασικό νομικό θεμέλιο για τη ρύθμιση του επίμαχου ζητήματος), διότι, με το πρόγραμμα σπουδών που εισάγει για τις Γ - ΣΤ τάξεις του Δημοτικού και για το Γυμνάσιο, φαλκιδεύεται ο επιβεβλημένος από τη συνταγματική αυτή διάταξη σκοπός, η ανάπτυξη δηλαδή της ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεως των μαθητών που ανήκουν στην επικρατούσα θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, β) προς την διάταξη του άρθρου 13 παρ. 1 του Συντάγματος που κατοχυρώνει ως απαραβίαστη την ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως, διότι -ενώ, κατά τα προεκτεθέντα, η προσβαλλόμενη απόφαση θα έπρεπε να απευθύνεται αποκλειστικά στους ορθόδοξους χριστιανούς μαθητές και να κατατείνει στην εμπέδωση και ενίσχυση της ορθόδοξης χριστιανικής συνειδήσεώς τους- με τη σύγχυση που προκαλείται, όπως έχει εκτεθεί από το προπεριγραφέν πρόγραμμα σπουδών και με τον επιδιωκόμενο δι' αυτού «αναστοχασμό» των μαθητών (ηλικίας 8 - 15 ετών), η εν λόγω απόφαση κλονίζει την ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση, την οποία, ήδη πριν από την έναρξη του σχολικού βίου διαμορφώνουν οι μαθητές αυτοί στο πλαίσιο του οικογενειακού τους περιβάλλοντος, είναι δε ικανή η εισαγόμενη με την προσβαλλόμενη απόφαση διδασκαλία ως επέμβαση στον ευαίσθητο ψυχικό κόσμο των μαθητών αυτών που δεν διαθέτουν την ωριμότητα και την κριτική αντίληψη των ενηλίκων, να τους εκτρέψει από την ορθόδοξη χριστιανική συνείδησή τους, γ) προς

την διάταξη του άρθρου 2 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, διότι προσβάλλει το ευθέως καθιερούμενο από την διάταξη αυτή δικαίωμα των ανηκόντων στην επικρατούσα θρησκεία ορθόδοξων χριστιανών γονέων να διασφαλίσουν τη μόρφωση και εκπαίδευση των παιδιών τους σύμφωνα με τις δικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις και δ) προς την συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1 του Σ) και προς το άρθρο 14 (σε συνδυασμό με το άρθρο 9) της ΕΣΔΑ, διότι στερεί από τους μαθητές του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος το δικαίωμα να διδάσκονται αποκλειστικώς τα δόγματα, τις ηθικές αξίες και τις παραδόσεις της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού, ενώ η νομοθεσία όπως έχει εκτεθεί προβλέπει για μαθητές ρωμαιοκαθολικούς, εβραίους και μουσουλμάνους τη δυνατότητα να διδάσκονται αποκλειστικώς τα δόγματα της πίστεώς τους (όχι δε και τα δόγματα άλλων θρησκειών), μάλιστα δε από δασκάλους προτεινόμενους από την οικεία θρησκευτική κοινότητα. Κατά δε την ειδικότερη και συγκλίνουσα ως προς το αποτέλεσμα γνώμη του Αντιπροέδρου Ι. Γράβαρη και των Συμβούλων Μ. Γκορτζολίδου, και Μ. Σωτηροπούλου οι ρυθμίσεις της προσβαλλόμενης κανονιστικής απόφασης είναι ανίσχυρες, διότι από το περιεχόμενό τους, όπως έχει περιγραφεί, προκύπτει ότι η σχετική διδακτέα ύλη, απευθυνόμενη σε όλους εν γένει τους μαθητές, είναι τέτοια κατά το είδος και την έκτασή της, ώστε να κυριαρχεί η παροχή και επεξεργασία πληροφοριών και γνώσεων αναφορικά με το περιεχόμενο της θρησκείας εν γένει, των επί μέρους εκφάνσεών του στα διάφορα θρησκευόμενα και των σχετικών συγκριτικών και γενικότερων προβληματισμών, σε τρόπο που να παραβιάζεται η, σύμφωνα με την γνώμη αυτή, συνταγματική υποχρέωση της διαμόρφωσης της θρησκευτικής εκπαίδευσης των Ελλήνων έτσι, ώστε να αποβλέπει προεχόντως στην μετάδοση του βιώματος του ιερού, αντλούμενου, κατά πρόσφορο τρόπο, από την χριστιανική ορθοδοξία. Αντιθέτως, κατά την μειοψηφήσασα γνώμη η προσβαλλόμενη πράξη, η οποία εκδόθηκε κατόπιν γνωμοδοτήσεως των αρμόδιων επιστημονικών οργάνων και φορέων της εκπαιδευτικής κοινότητας, ακούσθηκαν δε και οι απόψεις της Εκκλησίας, υπηρετεί τους σκοπούς της παροχής από το Κράτος θρησκευτικής εκπαίδευσης πολυφωνικής και αξιολογικά ουδέτερης, παρουσιάζει επαρκώς την διδασκαλία της Ορθοδοξίας, όπως προβλέπει το Σύνταγμα και οι διατάξεις των διεθνών συμβάσεων που παρατέθηκαν σε προηγούμενη σκέψη, κινείται δε εντός των ορίων των εξουσιοδοτικών διατάξεων, που είναι ερμηνευτέες σύμφωνα με τις ανωτέρω αυξημένης τυπικής ισχύος διατάξεις. Επομένως, κατά την μειοψηφούσα αυτή γνώμη, οι αντίθετοι λόγοι, οι οποίοι ερείδονται σε εσφαλμένη ερμηνεία των κρίσιμων διατάξεων, πρέπει να απορριφθούν ως αβάσιμοι.

20. Επειδή, με τα δεδομένα αυτά και σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, η κρινόμενη αίτηση πρέπει να γίνει, στο σύνολό της δεκτή και να ακυρωθεί η προσβαλλόμενη απόφαση, κατά τα βασίμως προβαλλόμενα.

Δ ι ά τ α ύ τ α

Δέχεται την κρινόμενη αίτηση.

Ακυρώνει την υπ' αρ. 14375/Δ2/7.9.2016 απόφαση του Υπουργού Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, με τίτλο «Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των θρησκευτικών στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο» (Β' 2920/13.9.2016).

Διατάσσει την επιστροφή του κατατεθέντος παραβόλου και

Επιβάλλει συμμετρως στο Δημόσιο την δικαστική δαπάνη των αιτούντων που ανέρχεται στο ποσό των εννιακοσίων είκοσι (920) ευρώ.

Η διάσκεψη έγινε στην Αθήνα στις 6 Ιουνίου 2017

Ο Πρόεδρος Η Γραμματέας

και μετά την αποχώρησή της

Νικ. Σακελλαρίου Ελ. Γκίκα

και η απόφαση δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση της 20ής Μαρτίου 2018.

Ο Πρόεδρος Η Γραμματέας

Νικ. Σακελλαρίου Ελ. Γκίκα